

SOFIOLÓGIA AKO PRÍKLAD INTEGRÁLNEJ VEDY A VZDELÁVANIA V TRADÍCII SLOVANOV

Emil Páleš

Abstrakt

Viacere osobnosti medzi Slovanmi a na pravoslávnom východe boli vedené víziou Sofie – celistvej múdrosti. Sofiológia je úsilie o integráciu rôznych prameňov poznania: zjavenia, rozumu a zmyslovej skúsenosti. Chce prekonať rozštiepenosť psychických zložiek osobnosti individua, ktorá sa odráža v rozštiepenosti spoločenských procesov a inštitúcií. Také úsilie má význam pre výchovu samostatne sa orientujúceho, mravne zodpovedného človeka a obnovu narušených hodnotových základov spoločnosti.

Základnou intuíciou sofiológie je jednota stvoreného; prírodu aj ľudskú spoločnosť utvárajú rovnaké bytosti či princípy, aké sa zjavujú a pôsobia aj vnútri ľudskej duše. Vďaka tomu človek môže poznávať vonkajší svet vychádzajúc z vlastného vnútra i naopak, a dávať veciam zmysel pomocou všeprenikajúcich analógií. V najnovšej dobe bol tento gnozeologický predpoklad opustený ako prežitok romantického či ešte staršieho stredovekého myslenia. Na Slovensku sa to odzrkadlilo v spore medzi Štúrovcami o princíp *duchovného videnia*, ktoré hralo dôležitú úlohu v štúrovskom projekte slovenskej vedy.

Ukážeme, že také poznanie je predsa možné. Napríklad z postupnosti a obsahu psychických konfigurácií počas biografického vývoja jednotlivca možno porozumieť i úspešne predpovedať kultúrne epochy v dejinách. Introspektívne pozorované pravzory vrhajú svetlo na evolúciu nových druhov, ktoré sa javia byť stelesnením týchto pravzorov. Architektúra sa dá odvodiť zo stavby ľudského tela, konkrétne tých orgánov, ktoré sú spojené s duševnosťou prevládajúcou v danej epoche. Psychicky vnímané účinky niektorých kovov zodpovedajú ich fyzikálnym vlastnostiam. Šťasti tak možno zjednotiť vývinovú psychológiu s dejinami, dejiny s paleontológiou, architektúru s anatómiou, psychológiu s chémiou.

Metafyzický základ týchto súvislostí a tým aj hranice použiteľnosti takého prístupu sú zatiaľ sporné. Z pedagogického hľadiska má isté nesporné prednosti. Povedomie o súvislostiach medzi prírodou, dejinami a intímnymi procesmi ľudskej duše vracia veciam ich stratený zmysel, zakotvuje v nás vedomie objektívnych hodnôt a vzbudzuje zodpovednosť tým, že sleduje príčiny vecí až do slobodného stredu ľudskej osobnosti. Syntetické poznanie tiež významne koreluje s tvorivosťou a samostatnosťou úsudku. Tým, že dáva poznatky do vzájomných súvislostí a zbavuje ich emocionálnej neutrality, je v súlade prirodzeným fungovaním pamäti a oslobodzuje od úmorného biffovania.

Etika v stavbe poznania

Poznanie kedysi pripomínalo katedrálu; všetky poznatky boli kameňmi pritesanými do jedinej veľkej stavby, zladené do jednoliateho štýlu a korunované spoločným zmyslom. Súčasné poznanie pripomína chrám, z ktorého vytiahli kľúčový kameň centrálnej klenby. Rozpadol sa na množstvo rôznorodých a nesúvislých prístreškov. Sú slabó prepojené jeden s druhým a neraz si navzájom i prekážajú.

Tým strateným kľúčovým kameňom je – človek. Ešte renesancia chápala človeka ako ohnisko, v ktorom sa zbiehajú všetky sily a elementy vesmíru (mikrokozmos). Ľudské fyzické telo sa skladá z prvkov minerálnej ríše. V životnom tele človeka (*anima vegetativa*) tkajú sily rastu a rozmnožovania utvárajúce navonok rozmanité druhy rastlinstva. V jeho citivej duši (*anima sensitiva*) prúdia vášne, ktoré sa v okolitej prírode zhmotňujú do zvierat. Človek mal v sebe kompletný kruh zvierat, kruh rastlín, kruh kryštálov, planéty, hviezdy aj anjelov; bol súhrnom prírody a príroda bola človekom rozloženým na jednotlivé aspekty. Nakoniec v duchovnej duši (*anima intellectiva*) si človek uvedomoval sám seba, slobodne tvoril a zlad'oval všetky sily do rovnováhy. Duchovná podstata ho robila korunou tvorstva prevyšujúcou prírodné ríše.

Človek bol tak vnútorne spriaznený s duchovnými prameňmi vecí; ovládnutím seba ovládal príčiny svetového utvárania, vznikania a zanikania. Vďaka tomu mu nič na svete nebolo cudzie, všetkému mohol rozumieť priamo z vlastnej duše, so všetkým bol spätý, za všetko zodpovedný a všetko mal možnosť ovplyvniť. Všetko dianie bolo ozmyslené významom, ktorého bol súčasťou a osobne sa ho dotýkal.

Takýto syntetický obraz sveta bol metodologicky umožnený tým, že človek nachádzal pojmy, pomocou ktorých rozumel svetu, vo vlastnom vnútri. Astrológia a angelológia poskytovali univerzálnu terminológiu spájajúcu všetky disciplíny. Keďže anjeli a božstvá boli duchovnými inteligenciami nebeských telies, oboje spadalo viacmenej dovedna. V skutočnosti zachytávali reálne poznanie o archetypoch a zákonitostiach ľudskej psychológie. Pomocou nich sa potom pokúšali osvetliť všetko v okolitej prírode až po minerály a sféru stálic. Všetko sa vykladalo prostredníctvom duchovných signatúr. Každé zviera napríklad stelesňovalo niektorú cnosť alebo nerosť, no pomocou rovnakých duševných kvalít alchymisti klasifikovali aj kovy.

Novovek priniesol extrovertnú vedu, ktorá namiesto vnútorných intuícií preniesla dôraz na vonkajšie zmysly. Dosiahla nevídaný pokrok v poznaní hmotného sveta, ale stratila zo zreteľa duchovnú múdrosť. Rozpadla sa na špecializácie, z ktorých ani jedna nechápe celok. V očiach modernej vedy človek už nie je stredobodom vesmíru. Je náhodným produktom evolúcie na okraji mŕtvych a chladných diaľok medzihviezdneho prachu. Nie je dôstojným pánom seba samého, ale bábkou poháňanou trikmi génov a hormónov. Jeho svedomie a mravné pojmy už nekorenia vo vznešených hĺbkach Najvyššej inteligencie Tvorcu – sú to len dočasné a omylné predstavy vštepované deťom spoločnosťou.

Sebapochopenie moderného človeka má mnohé ničivé dôsledky. V 20. storočí zapríčinilo dve politické katastrofy so 150 miliónmi obetí. Genetický determinizmus doviedol ľudí k eugenike a nacizmu. Ako povedal Hitlerov zástupca Rudolf Hess, nacizmus nebol „nič iné ako aplikovaná biológia“ svojej doby. Na druhej strane sociálny determinizmus viedol ku komunizmu. Oboje založené na predpoklade, že v človeku nie je žiadna duchovná individualita s vlastnou dôstojnosťou, žiadna večná iskra z neba, ale je čisto výsledkom síl dedičnosti a prostredia. Možno ho preto šľachtiť alebo formovať prevýchovou do ľubovoľnej podoby prospešnej pre štát.

Prvobytné národy chápali prírodu ako oduševnenú, posvätnú a seba samých ako oko v neviditeľnej sieti súvislostí, kde každý prehrešok a vypadnutie z celku duchovia prírody potrestajú nešťastím. Oddelenosť myšlienkových procesov a lineárnosť utilitárneho myslenia v modernej dobe vedú k tomu, že hospodárskou činnosťou si človek ničí svoje životné prostredie. Chápanie človeka ako mechanizmu, ktoré sa započalo Descartom, viedlo na jednej strane k pocitom bezmoci voči vlastnému telu, ktoré akoby nesúviselo s našou psychikou. Na druhej strane postúpilo až k pestovaniu ľudských zárodokov na priemyselné účely a rozoberaniu a rozpredávaniu živých ľudí na orgány (súčiastky).

Absencia vyššieho cieľa a ideálov v konzumnej spoločnosti vedie k psychologickému úpadku, pudovému a bezmyšlienkovému životu širokých mas, k ich ľahkému ovládaniu a zániku demokracie. Vízia spoločných hodnôt presahujúcich osobu jednotlivca – či už v obraze dajakého božstva alebo hrdinskej tradícii – odjakživa umožňovala spoluprácu a súdržnosť spoločenstiev, zlaté veky a rozkvet kultúr. Súčasný svet má hmotné prostriedky ako nikdy predtým, ale nemá dostatok mravnej a psychickej energie, aby ich múdro rozdeľoval a používal. Individualizmus, egoizmus, atomizácia

záujmov dosiahli taký stupeň, že nie sme schopní spoločne konať ani vtedy, keď zreteľne kráčame v ústrety katastrofe. Žijeme civilizáciu, ktorá už nie je kultúrou; využíva výdobytky ducha v podobe techniky, ale už si nectí nič vyššie, čím stratila aj možnosť vyvíjať sa k niečomu vyššiemu v budúcnosti.

Prvoradým globálnym problémom súčasnosti je absencia akejkoľvek vízie hodnôt. Naša budova poznania je však vystavaná tak, že etika z nej vypadla. Kedysi malo poznanie takú podobu, že z neho prirodzene vyplývali mravné podnety. Dnes je možné byť špičkovým znalcom a súčasne zlým alebo mravne indiferentným človekom. Považuje sa za ilúziu, že by niekde v prirodzenosti vecí boli objektívne zapísané pravzory cností, zákony života alebo že by existoval nejaký cieľ, zmysel bytia a skutočnosti sveta by mali pre človeka nejaký duševný význam.

Máme vedomosti, ale žiadnu múdrosť. Vedy obklopujú človeka hmotným komfortom, no ani jedna z nich mu neporadí existenčne v životnom rozhodovaní. Mlčia o cnosti, dobre a zle, spravodlivosti, láske, kráse, zmysle života. Ak nemlčia, ako sociobiológia, pokúšajú sa etické a estetické pojmy darwinisticky zredukovať na účelnosť a prežitie, čím ich zbavujú ich najvlastnejšej povahy. Zdokonaľujeme stále ďalšie generácie strojov, ale k zušľachteniu seba samých už nemáme čo povedať. Poznanie sa zúžilo na hmotnú sféru a duchovné pravdy sa odsunuli do sféry čistej viery. Spoločenské vedy a veda o duši zostali kdesi na pol ceste. Hovorí sa len o psycho-fyzických súvislostiach (napríklad o závislosti duševných procesov od telesných orgánov; o klimatických, geografických, hospodárskych podmienkach dejinných udalostí) ale už nie o psycho-spirituálnych (napríklad o premene duše duchovnými cvičeniami; o inšpiráciách duchovných mocností v dejinách).

Jednostranným senzualizmom skrivená poznávací metóda nám ukazuje svet tak, akoby žiadne duchovné skutočnosti neexistovali alebo neboli poznateľné. To platí pre vedu aj cirkev, ktorá síce nabáda, aby sa v samotnú existenciu duchovného sveta verilo, ale súhlasí s tým, že nie je dostupný nášmu poznaniu. Bez zreteľného, spoľahlivého poznania potom niet ani zodpovednosti. Keď lekár prereže pacientovi aortu, ide rovno do väzenia za úplnú neznalosť anatómie. Ale ak politici s bankármi urobia legislatívny rez, ktorým finančne vykrvácajú hospodárstva národov, nikto nie je odsúdený. A keď niekto rozsieva škodlivé filozofické idey, ktoré privedú celú kultúru k rozvratu a úpadku, zväčša si ani neuvedomujeme, že sa deje niečo zlé.

Tri pramene poznania

Človek je obdarený viacerými schopnosťami, ktoré sú bránami poznania. Má zmyslové orgány, ktoré mu sprostredkujú dáta o vonkajšom svete. Má ďalej rozum, no ten je prameňom poznania celkom iného druhu. Matematické a logické pravdy nemožno nikde pozorovať a namerať empiricky – dajú sa len vyvodiť správnym uvažovaním. A má tiež intuíciu. Mravné, estetické a iné intuície, pocity, myšlienky, obrazy a ideály, ktoré sa mu vynárajú z vlastného vnútra a vníma ich introspektívne. Tieto zážitky nepochádzajú z vonkajšieho sveta, ani nie sú výsledkom racionálneho procesu uvažovania, ale majú povahu vnútorného zjavenia.

Tieto tri pramene poznania si môžu aj protirečiť. Ktorý z nich je dôležitejší? Rozum nám môže hovoriť, že zmysly klamú. Srdce môže chcieť niečo, čo je nerozumné. A zmysly môžu vyvrátiť vnuknutia ako falošné. Každá doba má sklon obdivovať a vyzdvihovať niektorú z týchto troch ciest poznania do popredia. Avšak negatívne dôsledky jednostranného svetového názoru vždy vyvolali reakciu a potrebu prenesenia dôrazu na iný typ poznania a spoločnosti. Boli obdobia, kedy sa zjavenie pokladalo za jediný seriózný zdroj poznania a zmysly za nespoľahlivú ilúziu. Ale každá taká jednostrannosť je zlá. Stredoveký prorok, ktorý chce uväzniť ľudského ducha do litery jedinej Svätej knihy, je rovnako nebezpečný a prekáža rozvoju ako novoveký vedec, ktorý chce všetko poznanie obmedziť na zmyslové vnemy, alebo staroveký filozof, ktorý verí, že pravdu o celom svete vyvodí z čistého rozumu. Obdobia senzualizmu, racionalizmu a mysticizmu sa v dejinách pravidelne striedali. Kto má dojem, že dnes preferované pramene poznania sú naozaj tie najdôležitejšie, nech si uvedomí, že v budúcnosti sa to opäť zmení.

Dennodenne sa rozhodujeme a konáme na základe faktov, rozumu aj intuície. Dá sa niektorý z týchto prameňov zanedbať? Môže človek napríklad ignorovať svoje vnútorné pocity? Bude nešťastný a rýchlo ochorie. V najdôležitejších otázkach života, ako je voľba partnera, náboženstva, estetickej a hodnotovej orientácie, prevažuje intuícia. Veľká časť kultúrnych výdobytkov a inštitúcií, chrámy a koncertné siene by sa stratili keby sme zo života vynechali iracionálne intuície.

Vďaka prácam takých bádateľov ako Gaston Bachelard, Pitirim Sorokin, Thomas Kuhn, Michel Foucault, alebo Luc Ciompi začíname chápať, že intuitívny rozmer je prítomný v *každom* poznaní, aj vedeckom. V počiatkoch vedy sa uplatňujú iracionálne procesy rovnakej povahy ako v umení a náboženstve. Objavy sa začínajú vnuknutím, až potom nasleduje práca s faktami a racionálne spracovanie prichádza na záver (hoci aj iné poradie je možné). Rad významných vedcov získal kľúčové intuície k svojim objavom v snoch či zmenených stavoch vedomia alebo typicky, vynorili sa im v čase odpočinku, keď práve ustali s racionálnou činnosťou.

Cítenie hrá vo vzťahu k mysleniu oveľa významnejšiu rolu, než sa donedávna pripúšťalo.¹ City sú kognitívny operátor. Rozhodujú už o tom, čomu venujeme pozornosť a čo si nevšimneme. Ďalej o tom, čo si zapamätáme a čo vypustíme z vedomia. Fungujú ako tmel, ktorý jednotlivé racionálne fakty istým spôsobom spája do celkového obrazu. Afekty stoja v pozadí rôznych logík; časom ustúpia do nevedomia a zanechajú myšlienkové zvyky, celé svetonázorové stavby, vybudované racionálne z faktov, avšak osobne podfarbené. U jednotlivca sa toto duševné zafarbenie, ladenie prejavuje ako myšlienkový štýl. No aj celé kultúrne epochy sú podfarbené niečím, čo sa kedysi nazývalo *duch času* a čo dnes voláme *paradigma, epistéma* alebo *sústava pravdy*. Je to súbor podvedome prijímaných svetonázorových intuícií a predstáv, o ktorých sa v danej dobe racionálne nediskutuje, pretože sa považujú za samozrejmé alebo sú celkom neuvedomelé. Od nich sa však odvíja všetko ďalšie myslenie a konanie ako od samozrejmych predpokladov.

Napríklad v čase, keď Kalvín a ďalší náboženský vodcovia hlásali predestináciu čiže nevyhnutnosť diania a všade sa budovali byrokratické mechanizmy absolútnych štátov, Galileo založil mechaniku a Descartes rozvinul presvedčenie o mechanickom determinizme hmotných dejov. Nové vedecké objavy však neboli príčinou, ale *výsledkom* zmenenej náboženskej a politickej nálady. Mechanika ako veda sa zrodila v novom mentálnom ovzduší, ktoré pôsobilo už jednu-dve generácie. Naopak v revolučných dobách, keď sa presadzovala požiadavka ľudskej slobody, pravidelne víťazil filozofický indeterminizmus a táto hodnota sa vnašala aj do predstáv o fyzikálnej podstate hmoty.

Podobne sa v dejinách striedal vlnový a časticový výklad povahy svetla. Keď sa šaty skladali zo samých kruhov a gúľ (španielska móda), ľudia si predstavovali svetlo ako prúd častíc, guľičky atómov letiace priestorom. A keď boli šaty posiate rytmickými prvkami (v rokoku), rozvíjala sa vlnová teória svetla. V skutočnosti má svetlo aj vlnové aj korpuskulárne vlastnosti. Nevieme jednoznačne postihnúť jeho povahu – v súčasnosti preto hovoríme o vlnovo-časticovom dualizme. Estetický zmysel hrá rolu aj pri zostavovaní rovníc v súčasnej fyzike, u Poincarého alebo Pauliho dokonca s plným vedomím.

Iným, dobre známym príkladom je, že v Darwinovej teórii sa odrazili politicko-ekonomické pomery v Anglicku prvej polovice 19. storočia – preto zdôrazňuje konkurenciu ako hybnú silu evolúcie. Kropotkin naopak videl pokrok prírody skrze spoluprácu, v čom sa odrazili zase ruské hodnoty. V skutočnosti oboje, konkurencia aj spolupráca, hrá v prírode významnú úlohu.

Ani ten najprísnejší poznatok preto nie je výsledkom čírej racionality a faktov, ale má svoj mystický, iracionálny rozmer, ktorý doň vchádza cez osobnosť bádateľa. Descartov mechanizmus je okrem iného dieťaťom obsedantno-kompulzívnej štruktúry jeho osobnosti, podobne ako Bacon so svojou hystericko-hedonistickou povahou splodil utilitárny empirizmus, a pretože zapadli do celkovej psychologickkej štruktúry svojej doby, stali sa významnými. V tom máme pred sebou hmatateľný súvis medzi mravnosťou a poznaním, lebo kvalita poznania závisí od harmonického rastu osobnosti a každá psychologická úchyľka sa prejaví v dajakej deformácii výsledku. Ozajstné poznanie nie je možné bez

¹ Ciompi L.: *Die emotionalen Grundlagen des Denkens*. Entwurf einer fraktalen Affektlogik. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997.

sebazpoznania. Bádateľ musí skúmať a zušľachtovať aj sám seba, aby nebol krivým zrkadlom skresľujúcim skutočnosť.

Treba si uvedomiť, že každý poznatok je tak či tak komplexný, aj keď sú niektoré jeho rozmery neuvedomené a zamlčané. Otázka pravého poznania potom už nebude spočívať v predstieraní, že je výsledkom neosobného rozumu či prístrojových dát samotných, ale v tom, či sa v ňom všetky poznávacie rozmery správne sklňujú. Znamená to uvedomiť si, že poznanie má viaceré rozmery, z ktorých každý má svoje požiadavky a treba ich navzájom uviesť do súladu. Rozpad týchto rozmerov viedol k tomu, že veda, umenie a náboženstvo sa začali chápať ako celkom oddelené, nesúvisiace svety. Súčasný človek si myslí jedno, cíť mu hovorí niečo druhé a koná niečo tretie. Univerzity majú svoje intelektuálne teórie; cirkvi hlásajú celkom iné zjavené pravdy; a hospodársky život nás nakoniec núti robiť niečo tretie, čo s prvými dvoma nesúvisí. Máme tri spoločenské sféry s troma typmi autorít, ktoré si protirečia. Podľa čoho sa má človek orientovať? Ako sa má zodpovedne rozhodnúť?

Komenského pansofia

Apoštol Slovanov a tvorca slovanského písma, sv. Cyril (827-869), keď mal sedem rokov, mal takýto sen: Stratég zhromaždil všetky devy z mesta a on si mal vybrať jednu za svoju životnú družku. Vybral si Sofiu, Múďrosť. Stal sa kňazom a knihovníkom v chráme sv. Sofie v Konštantinopole. Na kresťanskom východe vnímali Múďrosť zosobnene, ako krásnu bytosť, a stavali jej chrámy. Múďrosť, ktorá je osobná, je celistvá: svetlo rozumu sa v nej spája s teplom srdca a dobročinnosťou rúk. Rozvíjať v oddelenosti jeden rozmer, ako sa to stalo neskôr na západe – brilantný intelekt, ktorý je chladný a mravne indiferentný – by znamenalo oddeliť hlavu od hrude a končatín a tým živú Sofiu usmrtiť.

Úsilie prekonať roztrieštenosť medzi vedami a rôznymi prístupmi sa v poslednej dobe formuje na Západe pod názvom *integrálne štúdie*. Napríklad Ken Wilber (1949) rozvíja celkový pohľad, kde vnútorné je vždy prepojené s vonkajším a individuálne s kolektívnym. Individuálnemu subjektívnu (stupne psychického vývoja) zodpovedá vždy individuálne objektívno (stupne biologickej organizácie), kolektívne subjektívno (typy kultúry) a kolektívne objektívno (formy civilizácie).²

Slovania majú v tomto smere svoju vlastnú a dlhú tradíciu v podobe sofiológie. Hľadanie celistvej múďrosti, v ktorej sa spájajú Pravda, Krása a Dobro, je snom, túžbou driemajúcou v podvedomí Slovanov a ich budúcou úlohou. Cyrilom sa začína rad vynikajúcich osobností medzi Slovanmi, ktorých viedla intuícia Sofie a pokúsili sa ju uskutočniť. Patrili k nim v Čechách Jan Ámos Komenský (1592-1670), v Poľsku Bronisław Trentowski (1808-1869), v Rusku Vladimir Solovjov (1853-1900) a na Slovensku Štúrovci, najmä Jozef Miloslav Hurban (1817-1888) a Peter Kellner-Hostinský (1823-1873). Spoločné im bolo hľadanie takého poznania, ktoré integruje všetky zložky osobnosti i oblasti života, a jeho plodom je v prvom rade zušľachtenie človeka a pozdvihnutie života, a až v druhom rade technika a hmotný zisk.

Komenského veľkým dielom je *Všeobecná rozprava o náprave vecí ľudských*. Za svoje celoživotné úsilie o výchovu a zdokonaľovanie človečenstva si vyslúžil oslovenia „učiteľ národov“ a „otec modernej pedagogiky“. Ciele výchovy sú podľa Komenského tri: 1. spoznať svet; 2. spoznať a ovládnuť seba; 3. povzniesť sa k Bohu. V porovnaní s tým pre Bacona cieľom poznania je len spoznať prírodu, ovládnuť ju a využiť na splnenie vlastných želaní. Druhý a tretí bod sú tam už zamlčané.

Prostriedkom k všeobecnej náprave, do ktorého vkladal veľkú nádej, bola pre Komenského práve *pansofia* čiže všestranná múďrosť alebo všemúďrosť. Ústredným v jeho diele je dôraz na celkovosť poznania. Podľa Komenského sa na všetko treba dívať z hľadiska „trojakého oka“ či „troch božských kníh“, „troch otvorených zdrojov božskej múďrosti“ – zmyslov, rozumu a zjavenia: „*Není-li něco dostatečně vyvozeno ze smyslů, rozumu a Písma, nesouvisí-li něco harmonicky s ostatním, nesmí se to*

² Wilber K.: *Integral Psychology*. Shambhala, Boston, 2000.

vyslovit“.³ Kto by sa uspokojil len s jedným z vyššie uvedených princípov, upadol by do priepasti omylov, varoval Komenský. Kto by sa chcel opierať výhradne o zmyslové poznanie, nedokázal by sa povzniesť nad naivitu prostého človeka, nemohol by napríklad pochopiť, že slnko je 400-krát väčšie než Mesiac. Keby sa riadil iba rozumom a opomínal zmysly, upadol by do preludov, vytvoril by si myšlienkové vzdušné zámky, ako sa to v minulosti stalo niektorým filozofom. A keby zanedbal zmysly aj rozum a chcel čerpať poznanie výhradne z Písma, podľahol by slepej viere a mohol by si stanoviť všelijaké nezmysly a povery ako články viery. „*Teprve ten, kdo si osvojil vlastními smysly, vlastním rozumem, vlastním a bezprostředním svědectvím Božím znalost užívání věcí, teprve ten ví, že se neklame*“.⁴

Všetky zdroje svetla (poznania) je potrebné zviest' do jedného riečišťa – „*všetchna světelná tělesa, od nichž může vzejít světlo, to jest příroda, společné vrozené pojmy a Bůh*“ . Tieto „*tri stružky vědění ponosou plným řečištěm celé trojpramenné světlo Boží*“ . Mali by sme potom „*největší plamen světla, jaký vůbec lze mít*“.⁵ Je totiž presvedčený, že všetky tieto tri pramene pochádzajú z jedného zdroja: prorokom a mystikom sa zvnútra zjavuje tá istá mocnosť, ktorá nás obdarovala aj prirodzeným svetlom rozumu a stvorila vonkajšiu prírodu. To je základná intuícia (či predpoklad) sofiológie. Harmónia zmyslov, rozumu a viery bola preto pre Komenského *kritériom* pravdivosti poznania. Ak nie sú v súlade, znamená to, že niečo nie je v poriadku: je potrebné jednu alebo viaceré z nich skorigovať. Roztržka medzi teológiou a filozofiou a ich rozlúčka s prírodnými vedami boli tak pre Komenského príznakom nežiadúceho partikularizmu a zblúdenia.

Začiatok 17. storočia bol dôležitým rázcestím. Za Komenského života sa práve rozpadol renesančný ideál univerzálneho poznania. Vo Francúzsku René Descartes (1596-1650) rozvíjal jednostranný racionalizmus, ktorý nedôveroval zmyslom. V Anglicku Francis Bacon (1561-1626) rozvinul jednostranný empirizmus, ktorý podceňoval racio a odmietal aj matematiku. V roku 1641 na pozvanie anglického parlamentu v Londýne Komenský predniesol svoj projekt pansofickej akadémie, ktorá mala zjednotiť všetko hmotné aj duchovné poznanie na spoločnom základe. Pohnuté politické pomery však zabránili jej uskutočneniu. V roku 1642 sa v Holandsku stretol s Descartom, ale nepresvedčil ho. Kým pre Komenského „*filozofia bez Božieho zjavenia je kusá*“, odpovedal mu Descartes: „*Ja nad filozofiu nevykročím, u mňa bude teda časť toho, čoho u teba celok*“.⁶ Nakoniec došlo len k syntéze francúzskeho racionalizmu s anglickým empirizmom, na ktorej sú založené súčasné akadémie a univerzity. Slovanská požiadavka celistvosti a zahrnutia zjavenia vyšla skrátka.

Tak ako je pre Bacona charakteristická indukcia a pre Descarta dedukcia, je pre Komenského charakteristická jeho synkritická metóda. *Synkrisis* je porovnávanie, zjednocovanie, druh syntézy. Je to celostný prístup, metóda pansofie. Vychádza z toho, že svet bol stvorený jednotne, harmonicky podľa jednej myšlienky a má fraktalovú povahu. Všetko vypovedá o všetkom, časť dovoľuje usudzovať o celku a celok o časti; porovnávaním možno prenikať k podstate vecí vďaka univerzálnej analógii. Synkritická metóda uchopuje celistvosť vecí v ich význame, vedie k zavŕšeniu pochopenia a k zákonitostiam morálnej povahy. Namiesto odľahitého odstupu ňou vstupujeme so skutočnosťou do vzťahu blízkosti. Komenský mohol ukázať dieťaťu ružu a poučiť ho: ako sa na konci trnistej stonky objavil kvet, tak aj v tvojom živote dospeješ k cnosti len po ceste odriekania. Komenského *ars docendi* (umenie učiť) sa opiera predovšetkým o túto analogickú metódu, ktorá vykladá skutočnosť „*spanile a líbezne*“.⁷

³ Komenský J. A.: Přehled fyziky opravené z hlediska principu božského světla. In: *Vybrané spisy J. A. Komenského*, zv. V, Praha, 1988, s. 92.

⁴ Komenský J. A.: Panorthosia. In: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha, Svoboda, 1992, zv. III., s. 328.

⁵ Komenský J. A.: *Cesta světla*. Praha, SPN, 1961, s. 75.

⁶ Komenský J. A.: *Jana Amose Komenského Vlastní životopis ze spisu „Pokračování v bratrském napominání Samuela Maresia o mírnění horlivosti láskou*“. Praha, ÚNKUČ, 1924, s. 47-8.

⁷ Palouš R.: *Komenského Boží svět*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1992, s. 32.

Solovjov a sofiológia

V rovnakom duchu ako Komenský aj Solovjov definuje *sofiológiu* ako úsilie o syntézu troch prameňov či oblastí poznania o Bohu, človeku a prírode. Pravá múdrosť môže byť len syntézou empirizmu, racionalizmu a mysticizmu.⁸

Západné myšlienkové smery sa pokúsili zjednotiť poznanie zredukovaním všetkých ostatných poznávacích princípov na jeden z nich. Solovjov vtipne ukazuje, ako každý taký pokus končil podkopaním vlastných základov. Empirici, ktorí chceli všetko zredukovať na hmotu a vnímanie, dospeli k popretiu existencie hmoty. Racionalisti chceli všetko zredukovať na ducha a myslenie a museli nakoniec poprieť existenciu mysliaceho subjektu. Aj mystici – spoliehajúci sa iba na zjavenie a Boha – podceňujú rozum a svet považujú za klam, ale nakoniec stratia aj Boha a božské zjavenie, lebo nemajú ako vykročiť za hranice labyrintu subjektívneho cítenia, v ktorom blúdia.

Tri jednostranné typy filozofie Solovjov nazýva *nenormálnymi*, lebo sa pokúšajú poprieť časť človeka a jeho prirodzenej skúsenosti. Bývajú výsledkom patologicky jednostrannej konštitúcie jednotlivca či kultúry alebo mocenských ambícií. Tradičným príkladom je cirkevná téza, že filozofia nemá byť rovnoprávnou *sestrou*, ale *slúžkou* teológie. Myslenie má však svoje vlastné postupy a kritériá pravdivosti, a keď ich musí kriviť, aby dospelo k vopred predpísaným dogmám, prikladá sekeru na svoj životodarný koreň. Výsledkom je tmárstvo, tak úzko spojené s dejinami cirkvi, lebo sa pokúšala podväzovať slobodné myslenie dogmaticky. Iným príkladom z nedávnej doby je sociobiológia. Pokúša sa odvsvetliť celú sféru morálnych a estetických intuícií človeka ich zredukovaním na evolučnú selekciu a rekombináciu génov. Mravné predstavy sú vraj geneticky zafixované vzorce správania, ktoré maximalizujú prežitie a propagáciu vlastných génov pri živote v tlupe. Podobne prežívanie krásna. Krása a vznešenosť ako samostatný rozmer ľudského bytia tým zanikajú ako prázdny trik, ktorý je len funkciou fyzického prežitia. Taký pohľad potom skutočne prispieva k zozvieraceniu človeka a aplikácii nižších princípov džungle v ľudskej spoločnosti (sociálnemu darwinizmu).

Každá z týchto troch oblastí má svoje vlastné kritériá správnosti, ktoré musí splniť. Empirická veda na správne pozorovanie a utried'ovanie dát (opakovateľnosť, falzifikovateľnosť, explikačná a prediktívna schopnosť). Racionálna filozofia na tvorbu pojmov a teórií (systematickosť, bezrozpornosť, úspornosť). Aj mystická prax má svoje podmienky (mravná očista, nezištnosť, obetavosť) a kritériá, ktoré sa po tisícročia aplikujú na rozlíšenie pravého duchovného vnuknutia od sebaklamov. Sú to jednak znaky týkajúce sa samotnej formy a okolností zjavenia, ďalej intersubjektívita a v neposlednom rade sa pozná po dobrom ovocí prinášajúcom pokoj, zušľachtenie a pozdvihnutie života.

Tieto tri rozmary poznania musia byť v každom poznatku sklbené organicky, tak aby ani jeden nechýbal, ale sa ani nekrivili navzájom prekračujúc svoje kompetencie. Nemôžu jeden druhý nahradiť alebo vytesňovať. Prekročením kompetencií každej z oblastí vznikajú deformácie. Napríklad racionálne-teoreticky nemožno vyvracať existenciu nového empirického javu (ako klerici, ktorí sa nechceli pozrieť do Galileovho ďalekohľadu, lebo podľa Aristotelových spisov na nebi nemohlo byť nič nového), ani argumentovať proti vnútorným zážitkom, ktoré sú bezprostrednou skúsenosťou.

Na druhej strane zanedbaním niektorého z troch rozmerov vznikajú mnohoznačnosti, ktoré otvárajú priestor ľubovôli. Rozum je schopný skonštruovať množstvo teoretických stavieb, ktoré nemajú zmyslové koreláty. Tie isté empirické dáta možno interpretovať podľa viacerých rozumových koncepcií. A nie všetky koncepcie sú ušľachtilé a v súlade s mravnými intuíciami svedomia. Z množstva náboženských vnuknutí a prorocíet tiež len niektoré prejdú sitom rozumu a potvrdia sa hmotnými udalosťami. Ani hromada neusporiadaných dát, ani abstraktný koncept, ani vnuknutie samé

⁸ Solovjov V.: *Filosofické základy komplexného viedění*. Refugium, Velehrad, 2001.

osebe nie sú poznaním – sú len *zlomkami* poznania. Zo stovky mysliteľných rozumových koncepcií sa povedzme len tucet bude dať zosúladiť s meraniami a s našim svedomím už len jedna či dve.

Ak vedci predstierajú, že teória im vyšla zo samotných dát, znamená to len toľko, že si nie sú vedomí svojich intuitívnych predpokladov. Každá teória obsahuje metafyziku a pokusy eliminovať metafyzický rozmer spravidla vyžadujú vieru v metafyziku svojho druhu, ktorá je implicitne obsiahnutá v argumentácii či voľbe pojmov. Riešiť sa to dá len vedomým vstúpením do vlastných hlbinných psychických procesov a korigovaním úchyliet. Pre porovnanie, Hubblov vesmírny ďalekohľad má kvôli výrobnnej chybe krivo vybrúsené zrkadlo; ale pretože vieme, ako presne je krivé, dokážeme odrátať vznikajúce skreslenie a získať pravdivý, ostrý obraz. Najdôležitejším nástrojom, zrkadlom poznania pre človeka je jeho vlastná duša, a aby poznával neskreslene, musel by sa zbaviť všetkých jednostranností svojej povahy (stať sa svätý) alebo si ich byť aspoň vedomý.

Vedci však odmietajú robiť duchovné cvičenia na mravnú sebaočistu či meditácie kvôli sebapoznaniu, pretože to pokladajú za náboženskú činnosť spadajúcu mimo rámec ich špecializácie. Každý potom stvorí teóriu podľa svojho osobného založenia alebo podľa dobovej módy. Každá z nich je vedecká, ale každá je iná a striedajú sa tak rýchlo ako umelecká móda. Zanedbanie náboženského rozmeru tak spôsobuje vo vede svojvôľu. Príklon k rôznym školám sa javí ako náhodný a je voľným poľom pre vykonávanie moci autoritami.

Z rovnakého dôvodu zanedbanie vedeckého rozmeru spôsobilo v náboženstve svojvôľu. Máme tisícky siekt. Len kresťanských cirkví, ktoré sa všetky odvolávajú na jedinu knihu – Bibliu – sú stovky. Každá ju vykladá inak a každá chce, aby sme verili, že to tak chce Boh. Toto číslo by bolo podstatne menšie, keby sa zjavenia konfrontovali s rozumom a skutočnosťou a skutočné zjavenia odlišovali od sebaklamov a výmyslov. Teológovia sa však vyhýbajú požiadavke integrálnosti, resp. ju plnia len laxne a nepoctivo. Vytvorili si tézu o mimobežnosti vedy a viery. Podľa nej sa iba tento svet dá vnímať a kriticky o ňom uvažovať – v onen svet sa má len slepo veriť. Ale je to celkom iný svet? Alebo existuje len jeden svet a ten má vnútorný duchovný rozmer? Sú tie dva svety kauzálne oddelené a nesúvisia? Ak áno, vyhovuje to moci. Cirkve potom nemusí riešiť konflikt s vedou, žiadne pozorovanie ani uvažovanie nemôže narušiť dogmu a autorita môže neomylné stanoviť čokoľvek. Taká viera, ktorá nemá žiadne styčné plochy s realitou, je bezproblémová; ale z rovnakého dôvodu je aj bezcenná. Bez súvisu so životom sa stáva abstraktná, mŕtva a prestáva sa vyvíjať. Je nakoniec jedno, čo sa verí, lebo to nemá žiadne dôsledky.

Opustenie požiadavky celistvosti všade otvára dvere mnohoznačnosťam, triešteniu a svojvôli. Filozofi, ktorí sa prestali starať o mravné požiadavky Ducha aj o špeciálne výsledky vied, produkujú brilantne vystavané vzdušné zámky. Stratili však schopnosť odlíšiť hodnotné od balastu a uviazli v relativizme. Za umenie sa začalo považovať čokoľvek, čo šokuje alebo osloví emócie, aj keď to nemá žiadnu pravdivosť a mravnú hodnotu. Aj umenie musí byť pravdivé – má vystihnúť jemné, ale významné pravdy života a mravne vychovávať, inak je zbytočné. Musí obsahovať niečo všeobecne platné a nie byť len diagnózou duševného stavu svojho tvorcu. Na to sa umelec musí zaujímať na jednej strane o poznatky a na druhej vstúpiť do služieb vyšších ideálov, nie sa len vyžívať v osobnej sfére pocitov.

Integrácia vedy, umenia a náboženstva vedie k ich očisteniu a pozdvihnutiu. Dezintegrácia vedie k dekadencii všetkých troch. Vzájomným rozpojením u každej vznikajú skryté stupne voľnosti, ktoré sa nezaplňajú ničím náhodným, ale stávajú sa poľom cieľavedomej pôsobnosti démonov (zakrývaných zlých sklonov). Vedecké poznanie, ktoré je údajne hodnotovo neutrálne, sa masívne deformuje v záujme súkromných ziskov. Umelecká tvorivosť slúži na rozniecovanie nižších vášní. A náboženské kázanie, ktoré sa údajne nestará o tento, ale iba o onen svet, vychádza o to flexibilnejšie v ústrety politickej objednávke.

Až integráciou troch duševných zložiek vzniká poznanie a tým aj slobodná, samostatná a zodpovedná individualita. Až celistvé poznanie dáva človeku vnútornú istotu samostatného úsudku. Len za takou vecou dokážeme naozaj stáť, ktorá je objektívne preverená aj subjektívne prežitá. V mysli sa musí vyjasniť, v srdci precítiť a rukami preskúšať pri uskutočňovaní. Človek s rozpojeným

myslením, cítením a vôľou je ovplyvniteľný, zraniteľný. Môže odtrhnúť teóriu od praxe, prax od morálky, morálku od rozumu. Nedokáže sa orientovať v množstve alternatív a podľahne tlakom či zrodom okolia: expertom, prorokom, populárnym hviezdám. Ak jedna z troch schopností uňho prevláda, pokúsi sa orientovať podľa nej. Pretože mu však chýba integrita, namiesto skutočnej múdrosti naletí na kabinetný intelektualizmus; namiesto pravej viery mu učarí náboženský sentiment; a namiesto konštruktívnej tvorby ho vtiahne ničivá ekonomická sféra.

Demokracia je spoločenský systém, ktorý predpokladá slobodné individuality – a individualia sa deje integráciou osobnosti. Tento ideál celistvého človečenstva v starej obraznej múdrosti stelesňovali slneční hrdinovia alebo božstvá slnka. A sila im odporujúca sa nazývala slnečný či poludňajší démon. Ten pôsobí prostredníctvom troch ďalších démonov (zlých sklonov), ktorí sa zdanlivo navzájom prú, ale spolu prispievajú k jednému cieľu: aby zabránili zrodu a vyslobodeniu duchovného človeka. Prvým z nich je brilantný, ale bezcitný a mravne indiferentný intelekt. Druhým sú príjemné pocity, ktoré nevedú k činu, ani neobsahujú žiadnu myšlienku. Tretím je pokušenie moci, neviazanej ľudským súcitom ani rozvahou. Tieto tri temné duševné prúdy pôsobia v troch sférach spoločnosti a inštitúcií tak, že ich izolujú a potom zneužívajú.

Aj ľudský organizmus je trojčlenný. Nervovo-zmyslový systém sa sústreďuje v hlave; rytmicko-obehový systém má centrum v hrudi; a systém látkovej výmeny má ťažisko v bruchu a končatinách. V tejto trojnosti tela žijú tri články duše: myslenie, cítenie a vôľa. Sú to zhruba okruhy orgánov, ktoré sa vyvíjajú z troch zárodočných listov (ekto-, mezo- a endodermu). Miernou prevahou niektorého z nich vznikajú tri konštitučné typy (astenický, atletický a pyknický). Sú prepletené do jedného organizmu, ale každý pôsobí na svojom mieste sebe vlastným spôsobom. Zdravie je rovnováha a správne spoluúčinkovanie všetkých troch. Jej narušením vznikajú choroby. Organické sklbenie vedeckého, umeleckého a náboženského znamená duševné zdravie. A organická trojčlennosť kultúrnej, politickej a hospodárskej sféry znamená zdravú spoločnosť.

Slovanská veda Štúrovcov

Je málo známe, že Štúrovci chceli rozvíjať aj osobitú slovanskú vedu. Prvé číslo prvého ročníka *Slovenských pohľadov* sa začína programovým článkom o slovanskej vede od Jozefa Miloslava Hurbana. V prvej vete ju charakterizuje takto: „*Veda, či jako daktorí chcú vedba, t.j. povedomost jasná a zretedlná toho, čo je v nás, okolo nás, v duchu aj v prírode, na nebi aj na zemi, srozumiená toto ducha ľudského túžbam duchovným vyšším; táto hovorím veda je to najčistejšie vychovávanie človeka aj človečenstva*“.⁹ Hneď vidno, že ide o predstavu odlišnú od dnes platného pojmu vedy. Skúma ducha i hmotu, ľudské vnútro rovnako ako vonkajšiu prírodu; a za cieľ má predovšetkým vychovávanie, zúšľacht'ovanie, mravné pozdvihnutie človeka a až v druhom rade hmotný blahobyť. Pestovať výhonky slovanskej vedy malo byť dokonca prvoradým cieľom *Slovenských pohľadov*, lebo ona mala byť „*očistcom*“ Slovákov, čo ich pozdvihne z duchovnej biedy, zjednotí slovenskú inteligenciu a až skrze ňu príde slovanský vek.

Ustanovujúcou vlastnosťou slovanskej vedy je jej celosť: „*Najprednejší ťah vedy slovanskej bude a musí byť videnia duchovná pravdy celej*“.¹⁰ „*Charakter vedy slovanskej je celosť, je zaokrúhlenia. Slovanská veda musí všetky čiastky do celosti shladať a všetko rozdvojené a rozsekané sjednocovať, bo keď by to nerobila, prestala by byť slovanskou. Veda naša je more, do ktorého všetky potoky vied sa slievajú. Veda slovanská musí byť absolútnou jednotou všetkých momentov poznania pravdy*“.¹¹ Štúrovci tu nadväzujú na myšlienky svojho poľského súčasníka Bronisława Trentowského,

⁹ Hurban J. M.: Veda a slovenské pohľady. In: *Slovenské pohľady na vedy, umenia a literatúru*, 1846, zv. 1, č. 1, s. 1-14.

¹⁰ Hurban, s. 9.

¹¹ Hostinský P. Z.: Prvot'ini vedy slovanskej. In: *Slovenské pohľady na vedy, umenia a literatúru*, 1851, diel 2, zv. 4, s. 123.

filozofa, pedagóga a vlastenca. Hlavným cieľom jeho filozofie bola univerzálnosť, vynorenie sa z jednostranných riešení, syntéza objektívneho so subjektívnym poznaním, senzualizmu s idealizmom.

Rozvinutie celostného poznania očakávali od Slovanstva. Spolu s Hegelom a Herderom sa na dejiny dívali ako na príbeh, v ktorom postupne vystupujú jednotlivé kultúry. Každá z nich prispeje do chrámu ľudstva niečím originálnym a svetový Duch skrze ňu privedie dejiny o krok bližšie k ich cieľu. Indická, perzská, grécko-rímska, románska kultúra už vyvrcholili v minulosti a najnovšie germánska kultúra prežíva svoj rozkvet. Slovania sú poslednou vetvou Indoeurópanov, ktorá sa na svoj kultúrny vrchol ešte len pripravuje – sú „*najmladším synom v povesti ľudstva*“.¹² Až po germánskej kultúrnej epoche bude nasledovať slovanská: „*Každý národ má pod božím slnkom svoj čas a lipa kvitne až vtedy, keď dub už dávno odkvitol*“.¹³

Podľa Štúrovcov románske národy ukázali nadanie na empirické pozorovanie, ale pestovali ho jednostranne a uviazli v bezduchom materializme. Germáni mali sklon k jednostrannému idealizmu a skončili špekulovaním o úplných abstrakciách. Slovania majú oba momenty harmonicky zlúčiť: „*čo tamí všetci pre svoj svet boli, to musí v sebe vedomec slovanský ako jeden moment zvariť, a tak pôvodne – slovanským okom svojím vidieť pravdu svetov duchovných a vyrozprávať... vyspievať*“.¹⁴ Slovanské videnie má byť konečne plnosťou všetkých čiastkových momentov poznania rozvíjaných predchádzajúcimi kultúrami – „*kostol jednoty všetkých momentov poznávania*“, „*panteón všetkých bohov pravdy*“, „*amen pravdy*“.¹⁵

Aj Solovjov chápe vznik sofiológie ako logický vývojový moment v súvislosti s nadväznosťou kultúr a dejinnými posunmi ťažiska tvorivosti smerom z východu na západ a späť. U orientálnych kultúr minulosti tvorili veda, umenie a náboženstvo ešte nerozlíšenú jednotu. Zárodky vedy boli súčasťou kňazského poznania a aj umenie bolo úzko zviazané s náboženstvom. Táto pôvodná jednota bola však inštinktívna, nevedomá a neslobodná. Neskôr na západe sa tieto tri zložky navzájom osamostatnili, vďaka čomu sa vedome rozvinuli, ale stratili vzájomné spojenie. Slovanský východ ich má znova zlúčiť, ale už do organickej jednoty, s vedomým zachovaním vnútorných rozdielností.

Západ má väčšie nadanie pre analýzu, východ pre syntézu. Analýza však musela predchádzať správnej syntéze, takže Slovania budujú ďalšie poschodie kultúry na germánskych základoch: „*Nemci poznávali po čiastkach, a mi poznáme Boh dá celkom; ale keď má byť toto, muselo byť i to prvé*“.¹⁶ „*Nie kto dobre rozlišuje dobre učí, ale kto dobre spája dobre učí*“.¹⁷

Slovanské poznanie sa tak na jednej strane odlišuje od orientálneho a podobá západnému analytickou konkrétnosťou. Na druhej strane sa svojou celosťou podobá na indický pojem poznania (*džnána*) alebo byzantskú múdrosť (*sophia*). Jeho výsledkom nie je len teoretický myšlienkový systém; ale zasahuje a premieňa všetky zložky človeka vrátane cítenia a vôle. Ozajstná múdrosť v sebe spája jasnú myšlienku so zmyslom pre krásno a mravným životom. Na zdôraznenie toho Štúrovci vytvárajú nové zložené slová ako *viero-vedomosť*, *vedo-skutok*, *úmyslo-čin*, *pravdo-pieseň*. Západ oddelil myslenie od mravnej vôle a zblúdil v pustatinách mŕtveho intelektu. U západniara sa vytratila obetavosť, jeho osveta skupečtela a „*nie je v stave dodať sily a činnosti národom*“.¹⁸ Slovanský človek sa usiluje zladať svoje mravné intuície a vedomosti; pravá veda neodvádza od Boha, ale k nemu privádza: „*U nás sa veda vierou nepošľapáva, ale vyvoláva k životu skutkom, ale oslavuje a premieňa vo videnia istoty a pravdy; nám je treba viery pre vedu a vedy pre vieru... Sila tá, ktorá primusí svet uveriť v tie kráľovstvá duchovnie, jediná táto sila leží vo vede; veda*

¹² Hostinský P. Z.: Prvořini vedy slovanskej. In: *Slovenskije pohľadi na vedy, umeňja a literatúru*, 1851, diel 2, zv. 4, s. 125.

¹³ Štúr E.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Gora, Bratislava, 1993, s. 59.

¹⁴ Hurban J. M.: Veda a slovenskije pohľadi. In: *Slovenskije pohľadi na vedy, umeňja a literatúru*, 1846, zv. 1, č. 1, s. 9.

¹⁵ Hostinský P. Z.: Otvorení list p. Cřibohovi Cochiusovi. In: *Orol tatrãnski*, 1847, roã. II, č. 60, s. 469.

¹⁶ Zoch C.: Literatúra. In: *Orol tatrãnski*, 1847, roã. II, č. 53, s. 412.

¹⁷ Hostinský, s. 476.

¹⁸ Hurban, s. 10.

stvoruje tých junákov, čo premôžu svet vierou“. U nás „kresťanstvo bude duchom zámku vedy slovenskej“.¹⁹

Slovanský vedomec je vedec, kňaz a básnik v jednej osobe. Kellner-Hostinský sa preto programovo usiloval písať poetickým jazykom. Spolu s Trentowským boli presvedčení, že aj vedu a filozofiu treba „krásnym slohom vysloviť“, ba „vyspievať“, lebo jednota pravdy, krásy a dobra je zakotvená v samotnej povahe stvorenia, ktoré je rečou Boha.²⁰ Zmysel pre krásno, oko srdca je u Slovanov orgánom poznania pravdy. Najstarší ruský letopis *Povešť vremennych let* takto rozpráva o prijatí kresťanstva na Rusi: kyjevské knieža Vladimír Veľký vyslal v roku 987 poslov k susedným národom, aby skúmali rozličné náboženstvá a podali mu správu. Zamietli islam, židovstvo aj západné kresťanstvo. Pretože tam nevideli krásu, čistotu a radosť, usúdili, že ich zákon nie je dobrý. Rozhodli sa pre grécke kresťanstvo, lebo bolo podľa ich mienky najkrajšie a preto najpravdivejšie. Takú správu priniesli kniežaťu o obrade v chráme sv. Sofie v Konštantinopole: „Nevedeli sme, či sme v nebi alebo na zemi. Pretože na zemi niet takej nádhery a krásy, akú nevieme ani vysloviť. Vieme len, že Boh tam prebýva medzi ľuďmi a ich bohoslužba je lepšia než obrady iných národov. Lebo nevieme na tú krásu zabudnúť“.²¹

Sv. Cyril vnímal Sofiu ako svoju duchovnú snúbenicu. Solovjovovi sa zjavila trikrát a tieto mystické zážitky zachytil v básni „Tri stretnutia“. Počas svojej cesty do Egypta sa raz na svitaní prebudil v púšti a vzduch voňal ružami. Videl všetko, čo bolo, je a bude v jedinej žiarivej tvári; všejednotu, kde aj tomu, čo je škaredé a zlé, celok dáva zmysel a stáva sa to súčasťou krásy a dobra. Tak zrel svoju *Všemúdrosť* aj Komenský a tak ju mal pred očami aj Kellner-Hostinský, keď hovorí o „*Minerve tatranskej*“, „*slovenskej Aténe*“ alebo „*zlatojasnej kráľovnej zámku vedy slovenskej*“.^{22, 23} Oslovuje ju a ona mu odpovedá. Toto zosobnenie nie je žiadnou zbytočnou metaforou, ale metodologickou nevyhnutnosťou. Osobný vzťah je podmienkou vnútorného poznania práve tak, ako si vonkajšie poznanie vyžaduje určitý neosobný odstup. Koncentruje citové a vôľové sily človeka až do intuície, ktorá mu očistená umožňuje zrieť praobrazy. „*Šťastný ten, kto tejto hviezdy videl vlastným ducha okom, bo videl on nebeskú devicu – pravdu*“.²⁴

Každá vetva národov je obdarená osobitou vlohou a vydá kvety a plody, až túto vlohu nájde a začne z nej čerpať. K románskemu empirizmu a germánskemu racionalizmu Slovania pripoja svoje „duchovné oko“. „*Slovanstvo dá svetu videnia duchovné... Najzvláštnejší moment vo vede slovenskej musí byť videnia*“. Slovanská veda má teda svoj vlastný gnozeologický princíp, ktorý jej umožní nový pohľad na svet a až z neho vyrastie jedinečná kultúra Slovanov. Táto driemajúca vloha sa latentne prejavuje v slovenskej zbožnosti: „*Slovanstvo verí za to, že v ňom je to jedno oko duchovné, ktorô nemau žiaden národ pred ním žijúci*“.²⁵

Hneď prvá generácia Štúrovcov sa dostala do vzájomného sporu o noetický princíp slovenskej vedy, ktorým sa mala odlišovať od západnej. Ctibohovi Zochovi sa zdalo, že Hurban nevie presne, čo vlastne chce povedať, keď hovorí o *duchovnom oku* a celistvom *videní*: „*On chce vidieť budúcu vedu slovenskú – ale mu je to ešte len ako v oblaku, preto ani menom nevie vysloviť čo chce*“.²⁶ Pod duchovným zrením si nevedel predstaviť nič iné ako ľubovoľné osobné vízie. Kellner-Hostinský sa horlivo postavil na stranu Hurbana. Vysvetľuje, že pravá intuícia, inšpirácia je niečo iné ako fantázia,

¹⁹ Hurban J. M.: Veda a slovenskje pohľadi. In: *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literatúru*, 1846, zv. 1, č. 1, s. 4 a 9.

²⁰ Hostinský P. Z.: *Trentowský a slovenská veda*. Rukopis v Literárnom fonde Matice slovenskej, signatúra M45E9.

²¹ Nestor: *Nestorův letopis ruský*. Řivnác, Praha, 1867, s. 84.

²² Hostinský P. Z.: Prvořini vedi slovenskej. In: *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literatúru*, 1851, diel 2, zv. 4, s. 122 a 125.

²³ Hostinský P. Z.: Otvorení list p. Ctibohovi Cochiusovi. In: *Orol tatránki*, 1847, roč. II, č. 60, s. 483.

²⁴ Hostinský P. Z.: Prvořini vedi slovenskej. In: *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literatúru*, 1851, diel 2, zv. 5, s. 162.

²⁵ Hurban, s. 10 a 11.

²⁶ Zoch C.: Literatúra. In: *Orol tatránki*, 1847, roč. II, č. 53, s. 411.

námesačnosť, veštestvo alebo žalúdkom (telesnými orgánmi) podmienené vízie. Slovenská filozofia sa vlastne začína týmto sporom o „oko srdca“.

Štúr, Hurban a ďalší vychádzali z reálnej existencie duchovného sveta, z ktorého ľudská duša čerpá poznatky a obsahy prostredníctvom *reálneho* deja inšpirácie. To bolo implicitne samozrejme v romantickom obraze sveta, zatiaľčo osvietenstvo a moderný západ (v duchu ktorého hovorí aj Zoch) takúto komunikáciu so svetom duchovných bytostí považovali za fiktívnu a neexistujúcu. Miešanie náboženstva a básnickej inšpirácie do vedy je pre nich eklatantným prehreškom proti správne mysleniu, pretože city neobsahujú žiadnu objektivitu. Štúrovci však verili, že v básnickej alebo prorockej inšpirácii sa človeku zjavuje pravda; že môže zrieť princípy a idey, podľa ktorých je utváraný svet, čiže duchovným okom zrieť objektívny svet zvnútra. Preto napríklad odvolanie sa na rozprávky, povesti a mýty bolo platným argumentom pri hľadaní pravdy, lebo sa v nich prejavuje národný génius ako reálna bytosť.

Kellnerova-Hostinského „*metóda spočíva v paralelizovaní významových asociácií medzi prírodnými javmi a svetom človeka*“.²⁷ Vychádza totiž z toho, čo Komenský. A nie z Kantovej tézy o nepoznateľnosti „veci osebe“, ktorou sa na západe definitívne rozštiepil subjekt a objekt a pochovala všetka metafyzika. Človek môže veľmi dobre poznať napríklad „ružu osebe“, lebo metafyzická mocnosť stojaca za zjavom ruže, idea ruže, je bytosť, ktorú dôverne pozná a vnútorne zrie ako silu lásky. Duchovná ruža sa zjavuje a prelína aj s jeho dušou. Tie isté sily, ktoré utvárajú navonok prírodu, sa hýbu a pracujú aj vnútri ľudskej duše. Preto sa nám príroda prihovára *obrazorečou symbolov*, ktorá je človeku vrodená. Rovnaký význam majú obrazy v snoch.

No v ľudskom vnútri sú v dôsledku pádu človeka tieto sily chaoticky sprehádzané a skreslené osobnými sklonmi. Až umelcovia s mravnou aspiráciou, čo kujú vlastné vnútro zušľachtli vo vyhni vrúcnej lásky a obete, sa predstavivosť vyčistí a premení na orgán pravdivo prijímajúci a vnímajúci nadchnutia vyššej moci. Jeho vnútorné obrazy sa stanú rovné praobrazom: „*Umelec len nasleduje vnútorné nadchnutia, a v okamihu nadchnutia, kedy v horúcej láske počatá idea v okamihu sa vymáha... do skutočnosti navonok – musí v duši umelca všetko iné pominúť, a kde sa on vyššej moci poddáva, teda jeho obraz stane sa rovný praobrazu*“.²⁸ V ľudskom duchu sa odkľáje najvnútornejšia podstata prírody, príde v ňom k sebauvedomeniu a umelec sa stane vedomcom. Čo inak považujeme za *lyrickú metaforu*, sa vytríbi do objektívnej imaginácie. Tak učil už Plotinos (205-270), že vnútorné oko sa školí krásou a očistené od nerestí zazrie pravzory, ktoré sú pravdou.

Dívajúc sa do seba samého človek uzrie archetyp, „vnútorný tvar“, ktorý zapadne do vonkajších tvarov a dejov ako kľúč do zámky, určitým spôsobom ich spojí a dá im význam. Môže sa zjasniť až do myšlienkového pojmu. Takú „*organickú celosť všetkých momentov poznania*“ – zhodu teórie, zmyslov aj intuície – nazývajú Štúrovci *videním*. To je noeticko-estetický princíp, ktorý je „*žriedlom celovedy*“.²⁹ Oproti západnej gnozeológii sa tu vyžaduje čosi navyše: aby vonkajšia aj vnútorná skúsenosť získaná introspektívne do seba zapadli a utvorili teóriu.

Ale existuje vôbec nejaké introspektívne poznanie? Až do konca stredoveku sa považovalo za samozrejmé, že existuje priame nazeranie ideí mysl'ou, že vnuknutia Boha, anjelov, múz či predkov sú jedným z prameňov poznania. Neskôr sa fascinujúce úspechy a moc novovekej vedy zdali byť potvrdením správnosti západnej koncepcie poznania a prispeli k jej presadeniu. Introspektívna prax sa prestala pestovať a začalo sa popierať, že by vôbec mala charakter poznania. Sloveso *špekulovať* zmenilo význam na *vymýšľať si*. Latinské *speculor* však pôvodne znamenalo vnútorne *nazerať*, teda nie niečo konštruovať – ale čakať, čo sa zjaví.

V takom svetle sa štúrovský projekt vedy, pravda, musí javiť ako beznádejne iluzórny a utopický, metodologicky naivný a chybný, prekonaný a spiatočnický, iracionálny a nevedecký – vyvolávajúci

²⁷ Čepan O.: Romantický mytologizmus Petra Zábója Kellnera-Hostinského. In: *Slovenské pohľady*, 1989, roč. 105, č. 3, s. 98.

²⁸ Hostinský P. Z.: *Zápisky*. Rukopis v Literárnom fonde Matice slovenskej, signatúra M45D8.

²⁹ Sošková J.: Mesianizmus a estetické postoje Petra Kellnera-Zábója Hostinského. In: *Parerga. Medzinarodowe studia filozoficzne*, 2005, č. 1, s. 133.

rozpaky. Tak sa aj jednomyseľne hodnotil uplynulých 150 rokov. Slovenská ústava nám síce ukladá vychádzať z cyrilo-metodejskej a štúrovskej tradície a najväčšia slovenská univerzita nesie meno Komenského – ale gnozeologický projekt, ktorý bol srdcom ich snaženia, sme opustili ako „prežitok romantizmu“ či stredovekého náboženského myslenia. Hlavný protagonista slovanskej vedy, Peter Kellner-Hostinský sa už svojim súčasníkom a najmä nasledujúcim generáciám javil ako „Popolvár“ na samom okraji slovenského filozofického myslenia.³⁰ Charakteristické preňho je myslenie v „presahoch“ – z filozofie do umenia, z poznania do konania, z mytológie do vedy, z objektívneho poznania do osobného postoja – takže ho nevedeli zaradiť ani k žiadnemu žánru. Pokúsil sa slovanskú vedu obhájiť filozoficky, ale pre súčasníka už nie presvedčivo. Človek odchovaný kultúrou 20. storočia si pod tým celým vlastne nedokáže predstaviť vôbec nič konkrétne. Bola intuícia Štúrovcov mylná alebo predsa nejakým spôsobom pravdivá? Kde sú konkrétne výsledky slovanskej vedy?

Existuje introspektívne poznanie?

Uvedme rad príkladov, ktoré nám poslúžia ako konkrétny pracovný materiál. Sú to príklady objektívne platného poznania získaného dývaním sa do seba samých. Ukazujú za prvé, že introspektívne poznanie je možné. Za druhé, že jeho pôvod je pre nás zväčša záhadou. A za tretie, že je aj potrebné, pretože výsledky extrovertnej vedy sú bez neho často zdeformované.

Indickí jogíni boli majstri introspekcie. Svoje pozorovania vnútorných stavov a procesov zachytili svojho druhu odbornou a minucióznou terminológiou, pre ktorú v západných jazykoch nemáme žiadne slovné ekvivalenty. Rozvinuli subtílnu fyziológiu, ktorá je stará najmenej 900 rokov (ak nie viac). Podľa jogy telom prúdia toky (*nádí*) životného dychu (*prána*) rôznych kvalít. Tieto kvality sú vyjadrené astrálnym symbolizmom. Ľavou stranou tela prúdi mesačná energia (*ida*), pravou slnečná (*pingala*). V hlave sa oba prúdy prekrížia a vymenia si strany. Cyklicky každé necelé dve hodiny prúdi silnejšie raz jedna a potom druhá. Čas, keď životný dych prúdi naľavo, je vhodný pre iné činnosti, než keď prúdi napravo. Existujú techniky, pomocou ktorých sa tieto prúdenia dajú usmerňovať. Komu sa podarí uviesť obe do rovnováhy, dosiahne osvietenie.³¹

Len moderný západ o tom nič nevedel až do druhej polovice 20. storočia, keď to iným spôsobom objavili Roger Sperry, Nathaniel Kleitmann a Milton Erickson. Sperry dostal v roku 1981 Nobelovu cenu za objav funkčnej lateralizácie hemisfér mozgu.³² Každá sa špecializuje na iné procesy; no pretože nervové povrazce sa v hlave krížia, ľavá hemisféra inervuje pravú stranu tela a pravá ľavú. Kleitmann zistil, že hemisféry sa striedavo aktivujú každé necelé dve hodiny (80-120 minút) a nazval to „základným rytmom aktivity a odpočinku“ (angl. Basic Rest Activity Cycle). Ich zistenia sa naprosto zhodujú s obsahom indických šástier a s astrologickým významom Slnka a Mesiaca. Slnko predstavuje sebauvedomenie, rozum, aktivitu, budúcnosť; Mesiac nevedomie, predstavivosť, receptívnosť, minulosť. Skutočne, len hemisféra inervujúca pravú stranu je vedomá, tá druhá nevedomá. Vo fáze, keď prevažuje činnosť pravej strany, človek lepšie rieši verbálne, racionálne úlohy a je pripravený k asertívnej aktivite (pri extrémnej nerovnováhe až k agresivite). Naopak s ľavou stranou spojená hemisféra je viac receptívna, hudobná, obrazná, rozpoznáva tvary, tváre a emócie. Presne to hovorili starí Indovia: ak dych prúdi pravou stranou, treba sa venovať písaniu, počítaniu, boju... Ak ľavou, spievaniu, zdobeniu, stretnutiam s rodinou... Vľavo od seba prežívame minulosť, vpravo budúcnosť. Erickson si všimol, že pohyby očí naľavo a napravo indikujú aj kognitívne procesy ako spomínanie a plánovanie. Tradícia hovorila, že zľava a sprava k nám pristupujú rôzne duchovné bytosti, jedny nám prinášajú minulosť – druhé nás vedú do budúcnosti.

³⁰ Čepan O.: Romantický mytologizmus Petra Zábója Kellnera-Hostinského. In: *Slovenské pohľady*, 1989, roč. 105, č. 3, s. 94.

³¹ Weinfurter K.: *Divy a kouzla indických fakirů*. Vojtěch Šeba, Praha, 1947, s. 190-193.

³² Sperry R. W.: Lateral specialization in the surgically separated hemispheres. In: F. Schmitt & F. Worden (ed.): *Third Neurosciences Study Program*. MIT Press, Cambridge, 1974 (3), s. 5-19.

Sperry objavil anatomické koreláty duševných procesov, ktoré jogíni a tantrici objavili introspektívne. Ind to zistil pozorným vnímaním vlastného vnútra – Američan tak, že skalpelom prerezával rôzne štruktúry v mozgu ako optický nerv alebo most medzi hemisférami a sledoval, ako sa mení správanie pokusných subjektov. Západniar vnútorne oslepol – nie je schopný povedať ani to, čo sa v danej chvíli odohráva v jeho vlastnej duši. Nemecký lekár Richard Kayser si v roku 1889 všimol, že dych striedavo prechádza raz ľavou a potom pravou nosnou dierkou, ktorá je voľnejšia – teda zase len to fyzické.³³ Nevšimol si, že spolu s tým sa rytmicky striedajú aj dva typy duševných procesov. Odborníci zo západu sa na indické knihy dívali ako na náboženskú literatúru založenú na fantazírovaní. Ignorovali možnosť, že by mohli byť založené na presnom introspektívnom pozorovaní. Mozgové poglobule a celá nervová sústava sú na pohľad anatomicky symetrické, rovnaké. Jednostranný uhol pohľadu spoliehajúci sa na vonkajšie zmysly preto sugeroval predstavu, že sú aj nositeľkami rovnakých duševných procesov. Objav lateralizácie funkcií mozgu bol tak pre vedcov prekvapením. Mýlili sa, pretože hrubo ignorovali jednu celú významnú vetvu poznania – sebauvedňovanie.

Pritom rovnaké poznanie mal aj predmoderný západ. Motív androgýna s pravou polovicou tela mužskou a ľavou ženskou, so Slnkom vpravo a Lunou vľavo, sa traduje od starých Egyptanov či Židov až k alchymistom neskorého stredoveku. Hovorilo sa, že archanjeli Slnka a Luny, Michael a Gabriel stoja po našej pravici a ľavici (tak stoja aj na ikonostase v ortodoxných chrámoch). Tí istí archanjeli sú aj duchmi času a v 500-ročnom cykle striedavo inšpirujú svet.

V dejinách kultúry sa skutočne nachádza štatisticky významný 500-ročný rytmus, ktorý evidentne súvisí so striedavou dominanciou hemisfér mozgu. Tento rytmus sa zrači v cyklických rozkvetoch raz filozofie či logiky, inokedy výtvarných umení; v striedaní racionalizmu so senzualizmom; v premenách spoločenských hodnôt. Americký sociológ ruského pôvodu Pitirim Sorokin nezávisle objavil toto striedanie v prvej polovici 20. storočia. Zistil, že v dejinách sa periodicky striedajú dva typy kultúry, založené na protikladných intuitívnych predpokladoch, ktoré nazval *ideačnou* a *senzitívnou* sústavou pravdy. Neuvedomil si, že časový rytmus aj obsah toho, čo našiel, sa zhoduje s angelológiou, náukou starou tisícročia. Súvislosť s hemisférami mozgu si uvedomiť nemohol, pretože ich špecializácia v tom čase ešte nebola známa.³⁴

Sorokin zbadal aj to, že kultúra, ktorá sa jednostranne vyhranila v jednej zo sústav pravdy, prestávala byť plodnou a stagnovala. Najtvorivejšie, najskvelejšie obdobia vznikli na prechodoch od jednej sústavy pravdy k druhej, keď sa obe rešpektovali ako rovnocenné a ľudstvo sa pokúšalo o ich syntézu. To bol Sorokinov najvýznamnejší záver. Sperry svoj výskum zavŕšil takým istým poznatkom: tí, čo sa spoliehajú prevažne na jednu z hemisfér, nie sú úspešní, pretože troskotajú v situáciách, ktoré si vyžadujú schopnosti protiľahlej hemisféry. Najúspešnejší sú jednotlivci, ktorí dokážu rozvíjať a pružne používať obe súčasne. Sorokin a Sperry hovoria o jednej a tej istej veci ako indický mudrc Góráknáth v 11. storočí alebo dominikánsky svätec Albert Veľký v 13. storočí. Kto dokáže uviesť *idu* a *pingalu* do rovnováhy, zažije osvietenie. Kto uskutoční alchymickú svadbu Slnka a Luny, získa kameň mudrcov.

Introspektívnou skúsenosťou, ktorú zažil každý, je snívanie. Znamenajú sny niečo? Ľudia ani zvieratá nemôžu žiť bez snovej fázy (REM) spánku. No účel snov je pre vedu veľkou neznámou. Pokladáme ich len za ozvenu prežitého. Pre Freuda boli výrazom nesplnených túžob. Starobylé národy brali sny tak vážne, že králi si ich dávali vykladať a rozhodovali sa podľa nich. Pokladali ich za predzvesť budúcnosti. V Biblii je 27 nočných zjavení. Ak si ich zakreslíme na časovú os, odstaneme 500-ročný rytmus. Pre Židov to bol Gabriel, anjel snov, posol Boží, ktorý preberal žezlo ducha času každých 500 rokov. Aktivuje sa pravá, obrazná hemisféra kolektívne v 500-ročnom cykle? Môžu sny obsahovať nejakú užitočnú informáciu neprístupnú za bdenia?

Chrám Asklépie slúžili ako staroveké liečebné ústavy. Po prípravnej očiste trpiaci spali pri oltári boha, ktorý sa im zjavoval v snoch a kňaz na základe toho predpísal liečbu. Dávno predtým, než

³³ Kayser R.: *Über den Weg der Atmungsluft durch die Nase*. Zeitschrift für Ohrenheilkunde 20, 1889, s. 96-109.

³⁴ Sorokin P. A.: *Social and Cultural Dynamics*. Bedminster, New York, 1962.

pacienta začne niečo bolieť, pripájajú sa v snovom vedomí rôzne farebné formy k orgánu, ktorý ide ochorieť (dajme tomu čierny had zahryznutý do obličky). Z týchto farieb a foriem by sa pravdepodobne dalo odčítať nielen miesto, ale aj charakter blížiacej sa choroby. Na duševnej rovine je diagnostikovateľná skôr, než nastanú organické zmeny zistiteľné prístrojmi. Máme pozitronovú tomografiu za milióny, ale nevyužívame sny, ktoré sú zadarmo.

Zdá sa celkom pochopiteľné, že hlbšie vrstvy vedomia by nám mohli prezradiť niečo o stave nášho vlastného tela. No mohli by nás informovať aj o povahe skutočnosti okolo nás? Mohla by sa chorému v sne zjaviť bylina, akú práve potrebuje? Napríklad zvieratá dokážu rozoznať a vyhľadať liečivá, ktoré im pomáhajú (zoofarmakognózia). Pritom nemajú žiadne racionálne myslenie – sú stále v stave podobnom snívaniu.

Aký je pravý význam slova *symbol*? Ruža je symbol lásky. Skutočný symbol obsahuje skutočné poznanie. Charakteristickú vôňu ruži dáva fenyletylalkohol. Je to látka blízko príbuzná fenyletylamínu, molekule lásky, ktorá sa v limbickom systéme tvorí pri stavoch zaľúbenosti.

Vezmime si grécke báje. Napríklad Endymion je milencom bohyně Mesiaca, je večne mladý a večne spí. Religionisti v tom nenašli nič, než čiru fantáziu. V skutočnosti sú tam v obrazoch zašifrované poznatky z biochémie. Kov lunárnych božstiev je striebro. Striebro skutočne omladzuje, zrýchľuje regeneráciu a používa sa na oživenie tkanív. Ale spôsobuje aj spavosť a bujnú obrazotvornosť.³⁵

Alebo báj o tom, ako sa Afrodita zrodila z morskej peny na brehu ostrova Cyprus. Afroditin kov je meď a tá sa v staroveku ťažila na Cypre. Religionisti v tom opäť vidia len náhodnú asociáciu. V skutočnosti nemožno meď charakterizovať jedným slovom lepšie než tak, že je to kov bohyně lásky. Funkcie medi sú v organizme úzko spojené s duševným prežívaním a hormónmi slasti. Hladina medi v krvi stúpa a klesá spolu so ženským hormónom estrogénom; ženy jej majú v krvi viac než muži a v tehotenstve dokonca trikrát viac.³⁶

Ako sa dostali do tisíce rokov starých mýtov poznatky o tom, čo dnes objavujeme len vďaka špičkovej analytickej chémii a molekulárnej biológii? Mohli to naši predkovia odhaliť nejakým jednoduchým experimentom alebo náhodnou skúsenosťou? Lenže až doposiaľ sa tvrdilo, že kňazi a alchymisti priradili kovy k duchovným archetypom na základe ich zjavných vlastností. Železo je tvrdé a pevné, hodí sa na zbrane a pracovné nástroje. Tak nech je to kov mužov, kov boha Marsu. Meď je krásna a poddajná, je to farebne zaujímavý a city oslovujúci kov. Nerátajúc zlato, všetky ostatné kovy sú šedivé. Meď tvorí aj nádherné minerály. Nech je to teda kov žien, kov bohyně lásky a krásy. Striebro najlepšie zrkadlí, nech je to kov bohyně obrazotvornosti Luny s jej striebřistým svetom.

Ak uvažovali takto (mylne) na základe magických analógií, tak ako je možné, že výsledkom sú správne závery o vnútorných účinkoch týchto kovov? A ak experimentovali s vnútornými účinkami, tak ako je možné, že tie majú svoje vonkajšie analógie? Prečo by kov, ktorý je fyzikálne a mineralogicky krásny, mal byť práve ten, ktorý sa zúčastňuje aj psychofyzologicky zážitkov krásy a zaľúbenosti? Ako môže súvisieť fyzikálna schopnosť striebra zrkadliť a tvoriť obrazy s tým, že vnútorne pozitívne roznečuje obrazotvornosť? Ako to, že fyzikálne pevné železo skutočne spevňuje vôľu a robí aktívnejším? Mužská krv je charakteristická tým, že obsahuje viac železa než ženská. Ale starí Gréci nemohli vedieť nič o štruktúre hemoglobínu, ktorého jadrom je atóm železa. Sú to náhody?

Sú to skutočnosti, ktoré sa celkom vymykajú spôsobu uvažovania modernej vedy. Ako samozrejme sa javia v logike starej doktríny o signatúrach. Podľa nej nám dal Stvoriteľ pre každú chorobu bylinku a opatril ju znakmi, aby človek mohol poznať, na čo je užitočná. Renesančný olejkár mohol uvažovať takto: rastlina je ako ja. Je trojčlenná ako človek, len obrátená hore nohami. Koreň je ako hlava; rytmizovaná stonka s listami sa podobá ľudskej hrudi; a kvet je pohlavie. Tri časti rastliny budú liečiť príslušné časti tela. Ak napríklad systém nervov alebo systém látkovej výmeny príliš zasahujú do

³⁵ Selawry A.: *Silber und Silber-Therapie*. Haug, Ulm, 1966.

³⁶ Pelikan W.: *Sieben metalle*. Verlag am Goetheanum, Dornach, 1981.

rytmického systému, tak narušujú jeho pravidelný pulz a je potrebné ho posilniť. U niektorých rastlín rytmický systém dominuje nad ostatnými. Ani kvet u nich nedokáže zastaviť ďalší rast stonky – naopak, táto vtiahne kvetotvorbu do nádherného, rýdzeho rytmu. Taká bylina učí moje srdce pravidelne biť. Konvalinka, náprstník, srdcovník skutočne obsahujú kardioaktívne glykozidy konvalatoxín, digitoxín, leonurín používané ako kardiotoniká. Veľa takých rastlín sa dá rozpoznať na pohľad.

Náuka o signatúrach sa dnes pokladá za vyslovenú poveru. Podobnosť medzi časovým rytmom (tepu srdca) a priestorovým rytmom (listov na stonke) je analógia, ktorá pre vedu neobsahuje žiadnu kauzálnu súvislosť. Niet dôvodu ich spájať. Ale človek nezaťažený vedou videl, že sú spojené. Jeho hrud' je jedinou časťou tela, kde všetko neustále pulzuje v časovom rytme tepu a dychu. A zároveň tou časťou tela, ktorá je priestorovo usporiadaná do rytmu stavcov a rebier. Tu mal pred očami pravzor toho, ako časový rytmus prechádza do priestorového. Stačilo mu pozrieť sa na seba!

Rastlinná stonka vznikala súčasne s chrbticou; hrudný kôš súčasne s vetvením stonky na listy; srdce a srdcovocievny systém súčasne s cievnatými rastlinami a ich obehovým systémom. Tento paralelný vývoj sa odohrával v starších prvohorách. Naozaj nesúvisia? Nemajú len analogickú funkciu a tvarovú stavbu, ale aj spoločný čas vzniku. Podľa vedy nemôžu súvisieť: veď stonka nie je chrbtica, nemajú spoločné gény u nejakého predka. Rastlina a človek sú si v evolúcii tak priepastne vzdialené, že nemôžu mať homologickú stavbu. A predsa sa podobajú. Rytmizovaná listová zeleň so stonkou tvoria dýchací a obehový systém ako ľudská hrud' so srdcom a obsahujú aj mnohé podobné látky (porfyríny, glykozidy). Kvet je rozmnožovací orgán rastliny a obsahuje mnohé látky súvisiace s ľudským pohlavím (fytoestrogény, éterické oleje a farbivá). Byliny s bohatou kvetotvorbou tak môžu poslúžiť v tomto zmysle. A v koreni nájdeme mnoho látok podobných tým v ľudskej hlave. Napríklad alkaloidy, ktoré u človeka slúžia ako neuromediátory a tak účinkujú na jeho nervový systém. Čo robia v koreňoch rastlín? Vedci až v poslednom desaťročí získali dôkazy, že rastlina má v koreni orgán porovnateľný s mozgom nižších živočíchov. Koreňové bunky sú veľmi aktívne senzoricky a elektricky, vyhodnocujú sa tam informácie o okolí, odohrávajú výpočty a rozhodnutia o ďalšom správaní rastliny. Rozvinul sa nový pododbor: rastlinná neurobiológia. Veda 21. storočia sa tak opäť dopracovala k niečomu, na čo iní prišli pred stáročiami intuitívne. Stará intuitívna múdrosť nám, pravda, neposkytovala to množstvo detailných a presných poznatkov ako moderná veda. Ale nebola by veda ďalej, keby s intuíciou spolupracovala namiesto toho, aby ju pošľapávala? Antropozofická farmácia buduje na trojčlennej analógii človeka s rastlinou už sto rokov – prečo sa o nej na univerzitách nesmie uvažovať?

Uvažujme o tomto výroku: „*Motýl je kvítí, ktoré lítá*“.³⁷

Alebo o tomto: „*Hľa, kvetina! Je zemou upútaný motýl. Hľa, motýl! Je kozmom oslobodený kvet*“.³⁸

Sú to slová básnika a proroka. Je to esteticky vnímaná pravda. Básnický obraz, ktorý však nie je ľubovoľný, ale má hlbšie opodstatnenie. Akási exaktná metafora. Prorok, básnik aj vedec sa tu vzácnne zhodnú. Najmä odkedy vieme, že motýle a kvitnúce rastliny sa vyvinuli spoločne, koevolúciou na prelome jury a kriedy.

Ako sa to stalo? Rastliny vraj vytvorili nápadné kvety, aby prilákali hmyz. Ten ich opelí a dostane za to nektár. Je to obchod, nič viac. Týka sa to len tých dvoch partnerov a nikoho iného. Motýl sa pri tom maskuje podobnosťou ku kvetu, aby ho tam niekto nezbadal a nezozral. Tak to vidí darwinistický biológ. Má niekto lepšie vysvetlenie?

Sofiológ uvažuje nasledovne. Keď som vstúpil do puberty, prenikla ma vnútorne celkom nová duševná skutočnosť či bytosť. Tá bola kedysi známa ako archanjel Venuše, Anael. Vynorili sa vo mne silné city podobné vnútorným farbám. Pokožka mi stmavla silnejšou pigmentáciou. A moje telo sa

³⁷ Skácel J.: *Básně pro děti*. Blok, Třebíč, 2005, s. 78.

³⁸ Steiner R.: *Der Mensch Als Zusammenklang des schaffenden, bildenden und gestaltenden Weltenwortes*. Rudolf Steiner Verlag, Dornach, 1993, s. 73.

začalo viditeľne líšiť od druhého pohlavia. Tá istá tvorivá moc vládla prírode v istom období zemskeho vývoja (druhohorách). Celá príroda sa preto rozčítala a sfarebnela. Vznikol emocionálny mozog vtákov aj cicavcov. Zvýraznila sa pohlavná dvojtvárnosť. Farebnú krásu – hrebene, goliere, chvosty, perá, kvety – tvorilo množstvo zvierat a rastlín, ale aj vetrosnubných a húb, ktoré neopelujúe žiaden hmyz.

Rástol som, kým som nedospel. Pohlavná zrelosť ukončila môj rast do dĺžky a spôsobila mierny rast kostí do šírky. Tak aj kvet (rozmnožovací orgán) ukončil dĺžkový rast stonky a rozprestrel sa do šírky. Zelená, dlhá a článkovaná húsenica žila na stonke, živila sa listami a rástla. S pohlavnou zrelosťou sa premenila: prestala rásť, sfarebnela a rozprestrela krídla ako okvetné lístky, ktoré obletuje v podobe motýľa. Keď som sa zaľúbil, cítil som ľahkosť, vznášal som sa, chcelo sa mi lietať. Začal som spievať a hrať na hudobný nástroj. Uvidiac svoju milú, rozbúchalo sa mi srdce, rozšírili zreničky a v hrudi rozprúdilo teplo. Jedol som málo. Preto vtáky lietajú a spievajú. Sú deťmi Venuše. Fyziológia vtákov je trvalo uspôbená na stav, aký človek prežíva len v okamihoch zamilovanosti. Majú horúcu krv, zrýchlený tep srdca, veľké oči, zväčšené pohlavné žľazy, krátky tráviaci trakt, pestrofarebné perá, vyvinuté hlasivky. Tvorí manželské páry a starajú sa o potomstvo. Sú stále zaľúbené a nadšené krásnom.³⁹

Sofiológ tak jediným intuitívnym pohľadom obsiahne množstvo skutočností. Pomocou pravzoru odčítaného z vlastnej bytosti ich všetky navzájom spojí a zároveň s nimi vstúpi do vzťahu, ktorý im dáva osobný význam. Darwinista potrebuje množstvo ťažkopádnych vysvetlení *ad hoc*, aby ich vysvetlil po jednom, akoby nesúviseli. O ich synchronicite a významovej spojitosti v rámci jedného pravzoru potom mlčí. Prečo sa hlasivky, teplokrvnosť, emocionálny mozog vyvíjajú naraz u vtákov aj cicavcov, keď sú to dávno oddelené vývojové vetvy? Prečo vtáky skrásneli spolu s kvetinami, keď ich neopelujú? Prečo sa k nim pridala smrekovec a zakvitol červenými šiškami, keď nepotrebuje opeľovačov? Prečo rastliny začali vyrábať teplo, keď sa vyvíjala teplokrvnosť zvierat? Dlhý rad skutočností, ktoré zapadnú ako kamene do významuplnej mozaiky, ak pripustíme, že celú prírodu vtedy prenikal jeden tvorivý duchovný princíp, ktorý je v nás. A rozpadnú sa na množstvo ťažko pochopiteľných náhod, ak ich chceme vysvetliť len redukcionisticky zdola.

Evolučná biológia sa až na prahu 21. storočia namáhavo dopracováva k poznaniu, že krídlo vzniklo z lásky a teplo súvisí s citovými vzťahmi. Sto rokov sa diskutovalo o tom, ako sa krídlo mohlo vyvinúť postupne, keď na malom krídle nič nevzlietne a neposkytuje žiadnu výhodu. Krídlo bolo vejárom lásky, ktorým sa vtáky navzájom okúzľovali pri zásnubných tancoch. Rástlo zaľúbenosťou, až sa na ňom nakoniec vzniesli a odpútali od zeme.

Slovo *vrúcnosť* priamo v jazyku zakotvuje spojitosť medzi teplom a obetavými vzťahmi. Každé mladé dievča mi vie povedať, ako v nás vzniká teplo. Len evolučný biológ na to prišiel ako posledný. Mravenčou prácou s faktami zistil, že teplokrvnosť sa vyvinula v súvislosti s citovými väzbami a starostlivosťou o potomstvo. Teplokrvné zvieratá sú dobrí rodičia. V týchto a mnohých ďalších prípadoch mohla zdravá intuícia viesť bádateľa bez blúdenia rovno k cieľu.

Každý tiež vie sám zo seba, že hlas je výrazom duše. Že sa rozospieva, keď sa raduje; ale aj vykriekne, keď sa zľakne. Osoba nepoškodená vzdelaním chápe, že žaba vykriekne úľakom, keď zbadá bociana. A keď sa ocitne v jeho zobáku, vyderie sa z nej dramaticky prenikavý zvuk, ktorému každá duša bezprostredne rozumie, že je to výraz paniky. Pre myseľ darwinistu sa tu začínajú veľké záhady: prečo kričí? Asi to privolá sekundárneho predátora, ktorý vyplaší bociana, a preto žaby nevydávajúce krik tu už nie sú. A prečo na seba zbytočne upozorňuje, keď ju ešte ani nezbadal? Žaba nežije tak sociálne, aby sa geneticky presadila tým, že upozorní svoje družky a sama pri tom zahynie. Proste záhada. Tento duše zbavený pohľad na prírodu je niečo strašné. Slávik nespieva svojej družke preto, že ju ľúbi – je len geneticky naprogramovaný, ako mechanický strojček vydávajúci zvuk. Ekológia dostane hĺbkový rozmer až vtedy, keď nebudeme chrániť prírodu len kvôli jej nenahraditeľnému

³⁹ Páleš E.: *Angelológia dejín*. Sophia, Bratislava, 2012, zv. 2, s. 894-933.

hospodárskemu významu. Ale až povieme deťom, že aj príroda má vnútro; a je to duša človeka, naše vlastné city a túžby, ktoré ňou prúdia a žijú tam v podobe zvierat.

Pozrime sa na Komenského tézu, že časť sa podobá celku. Renesančná myseľ verí, že svet má fraktalovú štruktúru: celky sa zrkadlia zmenšené vo svojich častiach a časti odrážajú celok. Napríklad ľudské telo. Je mikrokozmom, zhusteným obrazom celého kozmu. Dvanásť znamená od Barana po Ryby utvára ľudské telo od hlavy po päty. Na kresbe Girolama Cardana z roku 1658 vidíme dvanásť znamení priradených aj k hlave samotnej. Hlava je malý, do guľata poskladaný celý človek. Všetky princípy utvárajúce telo sa v nej ešte raz opakujú. Je tento spôsob uvažovania plodný?⁴⁰

Horná časť lebky je samotná hlava hlavy, kde sa sústreďujú mentálne funkcie. Stredná časť tváre už zodpovedá hrudi (napríklad nos slúži dýchaniu). A dolná časť súvisí s bruchom (ústa s trávením). Čeluste sú končatiny hlavy: horná čelusť sú ruky, dolná čelusť nohy. Sú to výkonné orgány s veľkými svalmi, ktorými hlava môže niečo uchopiť. Počet prstov na končatinách približne zodpovedá zubom. Čelustný kĺb je vlastne bedrový kĺb. Oči sú obličky, ústa pohlavie. Nepárová štítna žľaza sa zrkadlí v hypofýze, párové nadobličky v slzných žľazách a pohlavné žľazy v slinných žľazách.

Čiňania rozvinuli akupunktúru a tiež uvažovali o ľudskom tele ako o fraktale. Celé telo sa zmenšené zrkadlí v akupunktúrnych mikrosystémoch – na hlave, na uchu, na chodidle. Akupunktúrny mikrosystém hlavy skutočne zodpovedá hore uvedenému: reflexné body hlavy sú na čele, body trupu sú v okolí nosa a končatiny na čelustiach. Ruky sú jarmové oblúky hornej čeluste, nohy dolná čelusť. Čínska kultúra sa dopracovala k rovnakému výsledku ako západná astrológia nezávislou cestou.⁴¹

Je to len špekulácia? Dnes zisťujeme, že tieto orgány sú často aj histologicky príbuzné alebo funkčne prepojené. Hypofýza riadi štítnu žľazu; choroby obličiek korelujú s chorobami očí. Slzné žľazy sa nielen polohovo pripájajú k očiam ako nadobličky k obličkám, ale navzájom aj komunikujú a vylučujú rovnaké stresové hormóny. Slinné žľazy nielen ústia do úst podobne ako pohlavné žľazy do pohlavia, ale sa v nich aj tvoria pohlavné hormóny a u zvierat bývajú aj pohlavne dimorfné.

Predstava, že hlava je zmenšený človek, rozbíja rámec súdobej teórie o vzniku človeka. Tá sa na stavebný plán tela odmieta dívať ako na platónsku ideu, ktorá by sa niekde mala znova opakovať v malom. Telo vidí ako mozaiku orgánov, z ktorých každý vznikol na svojom mieste pre iný špecifický účel. Pred hore uvedenými korešpondenciami potom musí zatvárať oči, ako keby neexistovali. Čo sa slzné žľazy starajú do nadobličiek, keď sú tam len na to, aby zvlhčovali oči? Načo slinné žľazy vyrábajú pohlavné hormóny, keď by mali pomáhať len predráveniu potravy? Veď ústami sa nerozmnožujeme! A predsa – každý laik tieto korešpondencie medzi trupom a hlavou intuitívne vníma. Každý vie, čo znamená bozk na ústa – že je to myšlienka na pohlavné spojenie. Každý vie, že oči sú okno do duše rovnako ako obličky sú úzko spojené s psychikou. Každý zažil, že pri citovom pohnutí nielen nadobličky začnú vylučovať svoje látky, ale aj oku tečú slzy. Každý tuší, že srdce hlavy je na čele medzi obočím, kde si Indky maľujú červeňou znamenie.

Všetky myšlienky sa stávajú skutkami a zdeformované teórie o človeku sa vždy prenášajú aj do zdeformovanej spoločenskej praxe. Napríklad genetický determinizmus nás priviedol k eugenike a koncentračným táborm. Ďalej sa však vyučoval na univerzitách po celé 20. storočie napriek tomu, že logicky vedie nakoniec k nacizmu, ktorý sme odsúdili. Sugerovala sa nám predstava, že DNK je program obsahujúci jednoznačné inštrukcie, podľa ktorých sa vybuduje a funguje ľudské telo. Všetko až po psychiku sa nakoniec odvíja od poradia aminokyselín v reťazci DNK. Toto poradie však každý z nás dostane náhodne namiešané ako karty pri počatí.

Vedci pozorovali súčasnosť psychických stavov s hladinou rôznych látok v krvi. Usúdili teda, že chemické látky *zapričiňujú* psychické stavy. Podaním takých látok sa dajú isté stavy aj vyvolať. V skutočnosti mali na výber aj druhú možnosť: že psychika naopak *spôsobuje* syntézu týchto látok. A duchovným experimentom dokázať, že človek môže regulovať ich hladinu vôľovým rozhodnutím.

⁴⁰ Cardano G.: *Metoposcopia*. Thomas Iolly, Paris, 1658.

⁴¹ Růžička R.: *Akupunktúrní mikrosystémy*. Nadatur, Praha, 1999, s. 35.

Pozorovali spojitosť medzi konkrétnymi génmi a chorobami. Tak usúdili, že gén zapríčiňuje chorobu a tá je neliečiteľná, pretože svoj genóm nikto nezmení. Príčinnosť smerovala len od genómu ku všetkému ostatnému, no nie naopak. Vrah mal dajme tomu gén, ktorý znižoval hladinu serotonínu v jeho mozgu a vyvolával agresivitu. Keby sme boli dôslední, súd by musel uznať, že za svoj čin nemôže, pretože je to len reťazová chemická reakcia odvíjajúca sa od vražedného génu. Mali by ho zbaviť svojprávosti aj viny.

Prečo sa tým nikto neriadil? Pretože táto predstava vedcov hrubo protirečila mravnej intuícii a bezprostrednému zážitku, že sa slobodne rozhodujeme. Vedci z celku skutočnosti úplne vynechali rozmer mravnej vôle. Keby s ňou experimentovali – ako to robili rôzni svätci a askéti – prišli by na to, že človek dokáže odolávať a víťaziť nad inštinktmí a pudeniami hormónov, že nijaká droga ho nedonúti konať proti svojmu mravnému presvedčeniu. Vďaka sebaovládaniu sa dokonca ani zlé gény neprejavajú.

Až na samom sklonku 20. storočia sa tento pohľad začal konečne meniť. Rozvinul sa nový pododbor – epigenetika. Začínáme chápať, že DNK nie je riadiaci program, ale príčinnosť je obojsmerná. Organizmus ako celok sa rozhoduje a vyberá, ktoré gény budú exprimované a ktoré uspí. Uspaté gény sú označené metylovými skupinami a inak. Nielen genóm zapríčiňuje človeka, ale aj človek usmerňuje svoj genóm. Pozmenený ho môže odovzdať aj potomkom. No všetci tí, čo sme na to upozorňovali, sme boli až donedávna prenasledovaní ako lamarckisti. Rozpor s oficiálnou verziou stačil ako dôkaz, že nemáme pravdu. My sme to ale hovorili zo skúsenosti a veda robila metodologickú chybu: vypadla z celku a úplne ignorovala jeden rozmer skutočnosti (morálnu intuíciu a náboženskú skúsenosť). Tým pre ňu vznikli dve zdanlivo rovnocenné alternatívy, ako interpretovať zmyslové pozorovania. Vybrala si z nich tú hmotársky ladenú alternatívu. Tento výber *nebol* vedecký – nevyplýval zo žiadneho pozorovania ani racionálnej úvahy. Bol podvedomým vnuknutím.

V týchto vnuknutiach sa však i napriek tomu, že sú podvedomé, prejavuje inteligentný zámer. Naše slabosti očividne súvisia s tým, čo sa nám zvykne javiť ako pravdivé. Ved' arizovať a zmocniť sa majetku žida, ktorého gény sa nedajú napraviť, bolo veľmi príjemné. Oznámiť pacientovi, že jeho choroba korení v nezmeniteľnej genetike, znamená získať doživotného užívateľa liečiv, ktorý viac nebude hľadať cestu k uzdraveniu. Slovom, naša veda je bezbožná, nekresťanská a často spoluinšpirovaná démonmi; v tomto prípade démonom mechanizmu a redukcionizmu.

Rovnaká situácia je v dejepise a v spoločenských vedách. Keby sme sa ponorili do seba a objavovali vnútorné svety, vrstvy kolektívneho nad- a podvedomia s ich zákonitosťami a archetypmi, porozumeli by sme hybným silám dejín zvnútra. Sebaopoznanie by nám dalo kľúč k skrytým príčinám dejín.

Ak sa zadívam do svojho duševného rozpoloženia v čase dospievania, rýchlo porozumiem nielen druhohornej prírode, ale aj celému duchu 13. storočia. Prečo sa katedrály obsypali pestrofarebnými rozetami podobnými pávím chvostom a odhmotnili sa, vznášali sa. Prečo Európu križovali trubadúri ospevujúci vo svojich básňach lásku. Prečo začal byť zovňajšok taký dôležitý a prečo sa mužský a ženský strih šiat výrazne odlišili. Prečo sa ľudia obliekali ako vtáctvo – s vysokými ozdobami na hlavách, dlhými vlečkami, krídlými rukávami, farebnými strapcami a rolničkami. Vyvrcholenie revolučnosti pochopím prirodzene z toho, že dospievajúci sa búria proti autoritám. Vytuším, prečo sa v obdobiach nabitých takým erotickým nábojom ľudia pravidelne zaujímali o vedy založené na polarite – elektromagnetizmus a chémiu. Z toho, ako vášne a pohlavné hormóny zastavujú rast a oslabujú imunitu, pochopím aj to, prečo boli vtedy ľudia maličkí a stihli ich epidémie. Zlatý vek mystiky, heraldika – to všetko začne dávať v tomto svetle zmysel. Gotika bola puberta západu.⁴²

Extrovertný dejepis s ľudským vnútrím akosi nepočíta alebo ho považuje v podstate za rovnaké v každej dobe. Pôvod takých vln mentalít a celých kultúrnych epoch mu potom záhadne uniká. Pretože sa metodicky oslepil pre vnímanie ducha, ktorý ako jednoliata kvalita zjednocuje celú tvár doby, rozbieja ho na drobné a pokúša sa ho vysvetliť po kúskoch z vonkajších príčin: geografických,

⁴² Páleš E.: *Angelológia dejín*. Sophia, Bratislava, 2012, zv. 2, s. 708-873.

klimatických, hospodárskych, demografických. Pri tom mu vzniká priestor pre množstvo protichodných a ťažko overiteľných domniek. Dá sa to prirovnať k niekomu, kto by nepoznal Keplerove zákony a domnieval by sa, že musí pre pohyb každej planéty nájsť nejaké samostatné vysvetlenie.

Robia sa spätné dedukcie zo zamlčaných predpokladov: ak sa ľud búril, pravdepodobne došlo ku klimatickým zmenám a neúrode. Menší vzrast poukazuje na nedostatok potravy. V ťažkých časoch tiež prekvitá mystika, lebo ľudia vyhľadávajú únik do vysnených svetov. Trubadúr spieval a básnil zrejme preto, aby získal bohatú dedičku panstva. Heraldika vznikla z toho prozaického dôvodu, že králi nevedeli písať a tak sa podpisovali obrázkami. Elektru a magnetické póly objavili šťastnou náhodou. Vtákovatenie módy bol iracionálny výstrelok. Pandémiu moru zapríčinila čisto baktéria a hygienické podmienky.

Logickou súčasťou hodnotovej štruktúry takej doby bol kult ženstva, ktorý sa prejavil okrem iného v tom, že na trónoch bolo trikrát viac kráľovien než v iných dobách. Dejepisci však stratili zo zreteľa celkový pohľad a príčiny hľadajú len v momentálnych a miestnych okolnostiach. Také vysvetlenia bývajú často náhodné, niekedy celkom mylné a inokedy čiastočne oprávnené, ale vždy neúplné. Keď muži odišli na krížové výpravy, niekto musel doma spravovať záležitosti a preto vraj ženy začali vládnuť. Keby sa lepšie pozreli, zistili by, že vôbec najviac kráľovien bolo práve tam, kde všetci títo muži odišli – v Levante. Ženský protipól ich práve dynamizoval a motivoval v boji. Položili korunu na hlavu projekcii svojej animy, ženskej bytosti, ktorá sa vnútorne zjavuje dospievajúcemu mužovi poukazujúc na jeho vyššie ja, a ktorú trubadúri ospevovali ako svoju duchovnú milenkú. Neúplnosť uvedeného vysvetlenia je celkom evidentná z faktu, že ženy v tom istom čase zasadli na kráľovské tróny po celej Ázii, ktorá sa krížových výprav nezúčastnila. Podiel žien na trónoch sa zdvojnásobil každých 500 rokov predtým aj potom, od starého Egypta až po súčasnosť. Ani to nespôsobujú krížové výpravy.

Romantizmy podobné svetovej puberte sa opakujú zhruba každého pol tisícročia. Stará náuka o anjeloch videla súvislosť medzi ľudskou biografiou a dejinami: tých istých sedem archanjelov, ktorí pri nás stoja v rôznych vekových obdobiach, inšpirujú v rovnakom poradí a 500-ročnom cykle dejiny. Vývojovú psychológiu a dejepis možno zjednotiť. Z črt detskej psychiky pochopíme prekvapujúco veľa o baroku; z psychológie školáka prečo potom nasledovalo osvietenstvo so svojím dôrazom na rozum; romantizmus prišiel ako puberta so svojím prebudením citov; dospelosť priniesla požiadavku zvrchovanosti individua a celý svet prešiel k demokraciám; svetové vojny časovo spadajú dovedna s krízou stredného veku a v súčasnosti sa pred nami na obzore črtá konzervatívny vek so znakmi stareckej psychiky.

Odborníkovi to na prvé počutie znie ako smiešne jednoduché a nepravdepodobné. Je však holým faktom, že angelológia je najstaršou a najlepšou filozofiou dejín, aj podľa moderných kritérií vedeckosti. Zďaleka nevysvetľuje všetko, ale postihuje akúsi hlbokú vrstvu dejín, kde korenia cyklické zmeny mentality. Má explikačnú silu vysvetliť málo princípami nesmierne množstvo javov. Úspešne robí dlhodobé predikcie, čo doposiaľ nedokázal nikto iný. Súčasná sociológia, antropológia, religionistika o tom nevedia a zrejme sa ani nikdy nedozvedia. Ich slepota je paradigmatická. Je to začarovaný kruh, autohypnóza myslenia v jednom rámci, ktorý sa stále potvrdzuje, pretože sa skúma – a čo je mimo neho sa neskúma a tým ani nepotvrdzuje, lebo je to vopred nemysliteľné. Napriek matematicky evidentným cyklom v dejinách sa všade na univerzitách učí, že neexistujú. Neexistujú, lebo sa nenašli a nenašli sa, lebo ich nikto nehľadá.

Johannes Trithemius (1462-1516), opát kláštora v Sponheime, bol jedným z posledných, čo túto náuku o duchoch času poznali a písali o nej. Píše napríklad, že s Orifielom, archanjelom Saturna, sa vracali tendencie zjednocovať svet do jedinej monarchie a stavať veľké stavby ako Babylonská veža. Tento cyklus je skutočnosťou. V príslušných obdobiach sa politicky centralizuje, štáty sa spájajú do väčších celkov pod vedením absolútnych panovníkov stojacich na špici byrokratickej pyramídy. Celé sa to deje v duchu konzervativizmu, tradicionalizmu, hierarchickej úcty a poslušnosti a ako symbol

trvalých hodnôt sa stavajú gigantické monumenty z kameňa, ktoré majú pretrvať večnosť. Je to rytmus pyramíd a megalitov.⁴³

Lenže Trithemius nemal informácie o dejinách mimoeurópskych kultúr, ani o dávno zašlých kultúrach na jeho vlastnom území, tým menej aby mal predstavu o ich datovaní, ktoré sme získali až v 20. storočí rádiouhlíkovou metódou. Tak ako to mohol vedieť? Poznal ročné obdobia ducha. Benediktínsky mních nevie nič o rádiouhlíku, ale meditujúc v kláštornej cele odokrýva zákony vnútorných svetov. Na základe Trithemiovhovho cyklu som už v roku 1998 napísal, že také kamenné kruhy ako Stonehenge ľudia najradšej stavali v 26. storočí pr. Kr. Míňalo sa to o 400-600 rokov so vtedy uznávaným datovaním. Až v roku 2007 britské univerzity znova dôkladne preskúmali Stonehenge a vyhlásili, že došlo k omylu. Vrcholná fáza stavby sa odohrala v 26. storočí pr. Kr. Potvrdil sa dátum aj sociálny kontext stavby – súvisela so zjednotením a centralizáciou prehistorickej Británie. Predošlé vzorky pre rádiouhlíkovú analýzu boli vzaté z nesprávnej vrstvy. Keby archeológovia pracovali s oboma rozmermi – hmotným aj duchovným, ktoré musia do seba vzájomne zapadnúť ako krížovka, upozornilo by ich to, že našli niečo nepravdepodobné.⁴⁴

Do rovnakého rytmu zapadá aj stavba veľkých múrov. Ide totiž o onú introvertnú, obsedantno-kompulzívnu psychologickú štruktúru, ktorá baží po nemennosti, istote, poriadku a štruktúre, a ktorá v biografii jednotlivca vystupuje do popredia ku koncu života. Civilizácie tohto typu sa izolovali, opevňovali sa pred chaotickými cudzorodými prvkami (barbarmi) stenou a vnútri budovali vysoko organizovanú, dokonale usporiadanú a rigidnú, spomalenú spoločnosť. V dejinách prírody sa také veky vyskytli napríklad v perme a v oligocéne, kedy všetko hromadne kostnalo a pochádza z nich také zviera, ako korytnačka. Je to korytnačkovatenie civilizácií.

Vysvetliť pôvod Veľkého čínskeho múru sa historikovi zdá jednoduché: stavbu podnietili nájazdy nomádov. Môže to definitívne doložiť pôvodným prameňom, kde cisár nariaďuje stavbu výslovne preto, „aby múr zabránil ďalším vpádom kočovníkov“. Celkový pohľad však prezradzuje niečo iné. Ak vezmeme všetky známe stavby veľkých múrov v dejinách aj všetky nájazdy, zistíme síce, že korelujú – ale s niečím iným korelujú ešte viac. Koeficient determinácie medzi nájazdmi a múrmi je 14%, ale s takými javmi ako mníšstvo, rozkvet dejepisectva a centralizácia moci je to až 33%. Nutkavá psychologická štruktúra (uzavretosť, potreba poriadku a moci) má na vzniku múrov viac než dvojnásobný podiel v porovnaní s násilníckou štruktúrou (agresivita, asociálnosť, konfliktnosť). Zvyšných 53% sú iné, neznáme faktory.

Veľké múry vznikajú tam, kde sa vonkajšia udalosť (nájazd) stretne s vnútornou skutočnosťou (nutkavou psychologickou štruktúrou). Zo samotného nájazdu stavba opevnenia ešte logicky vôbec nevyplýva. Hrdinské národy ako Aztékov, ktoré nepoznali vyššiu hodnotu než dokázať udatnosť v boji muža proti mužovi, by ani vo sne nenapadlo zbabelo sa skrývať za stenou, keď sa patrí zaútočiť. Cisár explicitne menuje nájazdy, pretože to je bezprostredný, nový, vonkajší podnet. Nehovorí o povahovom založení Číňanov, pretože to je podvedomé, samozrejme. Dá sa odčítať z čínskeho spôsobu života, ale nemusí byť vyslovené nahlas. Hlboká štruktúralna príčina tak vypadáva z písomného prameňa. Každá historická udalosť má však oba tieto rozmery – vonkajší aj vnútorný. Pretože historik nedokáže tento vnútorný rozmer systematicky uchopiť a pracovať s ním, orientuje sa hlavne na vonkajšiu stránku diania – a vnútorné polovice svetových udalostí si potom domyslí viac-menej nevedomele a svojvoľne. Z hľadiska integrálnej sofiológie taký dejepis nie je vedou, ale polovedou.

Ako posledný príklad si vezmeme *menhir*. Prehistorický vztýčený kameň, o ktorom nevieme dohromady nič. Datovať ho je ťažšie, než čokoľvek iné. Nepoznáme vieru ani sociálnu štruktúru ľudí, ktorí ho postavili. Vonkajšie informácie chýbajú celkom a menhiry tu stoja ako Rorschachova figúra pre projekcie najrôznejších predstáv. Hovorilo sa, že sú to pohrebné stély a súčasť kultu predkov. Ale pod menhirmi nie sú hroby, takže to bola len projekcia nám známych pohrebných zvykov, ktoré sú

⁴³ Trithemius J.: *De Septem Secundeis, id est, intelligentiis, sive Spiritibus Orbis post Deum moventibus*. Sponheim, 1508.

⁴⁴ Pearson M. P.: *Stonehenge. Exploring the Greatest Stone Age Mystery*. Simon & Schuster, London, 2012.

oveľa neskoršie. Každý freudián má poruke vysvetlenie – je to falický symbol (rovnako ako všetky ostatné podlhovasté predmety na svete). Ide o kult plodnosti. Ďalšie domnienky sú, že vyznačoval miesto obetných rituálov; že to bol teritoriálny medzník; prestížny symbol mocných a bohatých; mohol mať kalendárny alebo orientačný účel ako maják. Niet však opory pre ani jednu z týchto hypotéz, aby sa medzi nimi dalo rozhodnúť. Čo s tým?

Mýty po celom svete rozprávajú o tom, ako slnečné mocnosti stvorili človeka. Darovali nám iskru ducha, ktorá nás vzpriamila a uschopnila myslieť, uvedomiť si samého seba a mravne uvažovať. Slnečné božstvá stelesňujú pravdu, múdrosť, svetlo poznania. Podľa angelológie sa vodca slnečných mocností, Michael, stáva veľkým duchom času každých 2500 rokov. Je to intersubjektívny poznatok, pretože Indovia sa k nemu dopracovali nezávisle. Buddha, ktorý sa prebudil, poznal a osvietilo ho, je v Indii stotožňovaný so slnkom. A Gautama Buddha sám hovorí, že nie je prvým ani posledným buddhom, ale že buddhovia prichádzajú každých 25 storočí práve v obdobiach, ktoré sú kresťanstvu známe ako obdobia archanjela Slnka, Michaela.

Z vnútornej zákonitosti patria priamočiare, vztýčené, lúčovité tvary k michaelskému stavu duše. Jednak poznanie prežívame ako vnútorné svetlo a jednak intuitívne vieme, že vzpriamujúca sila v nás súvisí s priamosťou a charakternosťou povahy. Tá moc, ktorá narovnala našu chrbticu, nám vdýchla zároveň morálnu podstatu a dôstojnosť. Stĺp v rôznych podobách sa skutočne pravidelne spája so slnečnými kultmi, obdobiami rozkvetov filozofie a demokratickými zriadeniami, ktoré na prvé miesto stavajú dôstojnosť a sebaurčenie každej individuality. V Egypte obelisk stál v slnečných chrámoch ako skamenelý lúč alebo boh Re samotný. Stĺp bol dominantným prvkom architektúry Grékov v čase prekvitajúcej filozofie a demokracie. Lúčovitá gotika stredoveku bola súčasná s vrcholnou scholastikou a formovaním stavovských parlamentov. Napokon v poslednom michaelskom období od konca 19. storočia sa obelisk vrátil v podobe mrakodrapu. Nepripomínal aj menhir prehistorickému človeku jeho ľudskú podstatu a dôstojnosť, ktoré ho vyvyšujú nad zvieratá?

Takto možno pochopiť menhir z toho, čo teraz a tu sami robíme. Aj táto hypotéza by bola definitívna až keby sa stretla s vonkajšími dokladmi, ktoré zatiaľ chýbajú. Ale je lepšia než ostatné, pretože sa nezakladá len na čirej ľubovôli. Vyžaduje súlad s vnútorne pozorovanými tvarmi ducha a formuluje empirickú tézu, ktorá je falzifikovateľná (predpovedá epochy rozkvetu tohto stavebného tvaru). Opiera sa tak aspoň o niečo, čo je viac ako nič. Menhir, obelisk, stĺp je vlastne chrbtica; či presnejšie tá duševná sila, ktorá nás nabáda držať hlavu vzpriamene.

Mnohé z dejín architektúry sa dá pochopiť takto zvnútra. Racionalistické osvietenstvo stvorilo novoklasickú architektúru, kde všetko je prísne dvojstranne symetrické – lebo je to projekcia nervovej sústavy, ktorá vnáša do tela dvojstrannú symetriu. Konzumné baroko, s ktorým nastupuje filozofický materializmus a etický hedonizmus, sa inšpiruje samými asymetrickými oválmi, odčítanými z tvaru orgánov brucha. Romantizmy milujú pestré farby, aké najlepšie reprezentuje gotická rozeta – rovnako ako pigmenty sú v tele spojené s pohlavnosťou. Sférické, guľovité a kruhové tvary nájdeme v tele tam, kde je proces kostnatenia najintenzívnejší – a tak aj skostnatelé, byrokratické absolutizmy sa vyžívajú v oblúkoch a kupolách. Inými slovami, dejiny architektúry možno integrovať s anatómiou.

Podnety pre pedagogiku

Ľudská pamäť funguje tak, že veci asociuje, usúvzťažňuje a zapisuje do mysle úmerne ich emocionálnemu významu. Ľahko sa zapamätávajú veci v súvislostiach a také, čo majú pre nás osobný význam. Môžete zabudnúť na meno *Lukáč*, ale už nie ak si ho spojíte s obrazom luku a so spomienkou, ako ste v deň zoznámenia strieľali z luku. Zapamätať si rad čísel si vyžaduje námahu a o týždeň ich aj tak zabudnete. No deň strávený s vašou prvou láskou sa vám vryje do pamäti so všetkými podrobnosťami navždy. Memorovať povedzme telefónny zoznam je celkom proti prirodzenému založeniu pamäte.

Kde sa teda veci spoja navzájom a ja s nimi cez súvislosť plnú významu, tam odpadá memorovanie. Práve to robí sofiológia v najvyššej miere. Nielenže nie je potrebné pamätať si, ale

viac: nedá sa zabudnúť. Rozumiem totiž svetu pomocou toho, čo sa deje tu a teraz a stále v mojej vlastnej duši. Porozumenie nahrádza pamäť. Matematiku sa možno učiť tak, že memorujeme množstvo vzorcov. Ale dobrý matematik nepotrebuje pamäť vôbec. Nepamätá si žiaden vzorec, no kedykoľvek ho potrebuje, odvodí si ho. Vyvodí ho z akejsi vnútornej nevyhnutnosti, ktorá je v ňom a nedá sa zabudnúť. Predstavte si, že by sme takto rozumeli dejepisu alebo prírodovede.

Keď prednášam zisťujem, že poslucháči si zo školského dejepisu, chémie či biológie nepamätajú vlastne nič. Pociťovali totiž učivo ako nesúvislý zoznam informácií, ktorý im osobne nič nehovorí.

Žiak sa môže na literatúre a hudobnej výchove učiť, že okolo roku 1800 žili veľkí básnici a hudobní skladatelia; na výtvarnej výchove vidieť nejakú krajinku z toho obdobia; na dejepise počuje, že vtedy žili akýsi národní buditeľia, ktorí sa kvôli čomusi búrili; na psychológii o labilitě psychiky dospievajúcich; na zoológii o tom, že zvieratá sfarbením signalizujú pripravenosť k páreniu, aby rozmnožili svoje gény; a nakoniec na chémii sa obťažuje tým, že meď je kov patriaci do prvej skupiny periodickej tabuľky s protónovým číslom 29. Prípadne na fyzike, že Fraunhofer vtedy vynášiel spektroskop. Toľko učiva! Nemusí pri tom tušiť, že sa na ôsmich predmetoch učí osemkrát niečo, čo sa obsahovo prekrýva a dá sa to spojiť do jedného pojmu. A nie je mu ani jasné, prečo by ho to malo zaujímať.

Až kým nezistí, že sú to tie isté ideály, túžby a predstavy, kvôli ktorým práve prežíva osobný konflikt s rodičmi a okolitou spoločnosťou, čo boli dušou tej doby. Pochopí sám zo seba, prečo sa búrili, čo cítili, aké motívy hýbali ich vnútrou. O čom boli ich básne a piesne. V zrkadle dejín objektívnejšie spozná svoju vlastnú dušu a môže z nich načerpať aj poučenie, kam čo viedlo a ako to dopadlo u tých, čo sa o podobné ciele pokúšali dávno pred ním. Aj bez memorovania spozná vtedajší maliarsky štýl podľa toho, že silné city sa výtvarne transponujú do sýtych farieb, až po záujem o farebné spektrum a objavy vo fyzike svetla. Zaľúbené zvieratá sa tiež zdobia farbami a pri tom všetkom sa fyziologicky aktivuje meď.

Spojením vonkajších faktov s vnútornou skutočnosťou sa odohrajú tri veci. Za prvé usporiadajú sa do súvislostí, ktoré sa dajú ľahko zapamätať. Za druhé, žiak k nim získa osobný vzťah a tým motiváciu, takže prestanú byť nezáživné. A za tretie, získajú vertikálny, mravný rozmer a stanú sa úlohou. Vidí, ako všetky spoločenské inštitúcie a udalosti vyrastajú z vnútorného sveta človeka, pričom v každej dobe je v popredí iný typ myslenia a cítenia. Zo svojho vnútra však vie, že každú duševnú silu možno rozhodnutím vlastnej vôle zušľachtľovať alebo ju nechať padnúť. Láska sa v ňom môže rozvinúť na krásny, obetavý cit a umeleckú tvorivosť, ale aj zvrhnúť na sebecké a nízke telesné pudy. V prvom prípade splodí svornosť, v druhom rozvrat. Je to mravná výzva. Pred rovnakou výzvou stál romantizmus ako doba nesená silou lásky: niektorí ju premenili konštruktívne na mimoriadnu tvorbu, iným sa zvrhla len na erotické snenie a revolučné pustošenie. Ako sa v puberte rodí osobnosť tým, že prijme za svoje isté ideály a vyhraňuje sa voči autoritám – tak Európa zápasila o osobnú slobodu a rešpekt k osobnosti človeka ako takej. Napoleon sa stal veľkým vojvodcom, lebo sa spojil s úlohou roznieť tento výdobytok Veľkej francúzskej revolúcie po svete. Jeho občiansky zákonník sa stal trvalou súčasťou nášho práva.

Žiak vidí, že každá doba – aj súčasná – má svoju úlohu, za ktorú je spoluzodpovedný. Mladý človek ani nemôže dokončiť svoju individuáciu, nemôže sa duševne zdravo vyvinúť, pokiaľ nenájde zmysluplnú úlohu, za ktorú bude bojovať. Ak svet beží samočinne na základe demografických, ekonomických a iných vonkajších príčin a on sa má len zaradiť do kolobehu výroby a konzumu, tak môže spáchať rovno samovraždu.

Rovnako je to vo vzťahu k prírode. Ak beží sama ako reťazová chemická reakcia alebo genetický stroj, môžem sa len báť a platiť. Získam však celkom iný vzťah k svojej obličke, keď zistím, že to nie je proste len vylučovací orgán, ale orgán nesúci a zrkadliaci moje city a medziľudské vzťahy. Začne ma zaujímať, aký tajomný dej sa to odohráva v obličkových kalíškoch. Zdravotný stav mojich obličiek tým prešiel do mojich vlastných rúk, do sféry mojej slobody, ale aj zodpovednosti. Moja poškodená oblička nie je len vecou lekára, ktorý ju má opraviť alebo vymeniť ako chladič v autoservise.

Absolvent takého vzdelania získa povedomie o tom, ako je etika zakotvená v prirodzenosti vecí. Morálne sily doslova držia pohromade každý atóm tela aj každé spoločenstvo. Teoretici, čo celkom relativizujú etiku, mu začnú pripadať ako narušené, disociované osobnosti, ktorým unikli reálne súvislosti života. Hovoria, že názory sú rôzne a nevieme zistiť, ktorý z nich je lepší. Ale nevyhnutné následky týchto názorov sú také, že sa všetci zhodnú, ktoré sú dobré a ktoré zlé. Každý názor, postoj či duševný stav sa zhmotňuje. Každý chce mať právo na svoj názor, ale názory niektorých nevyhnutne povedú k vojne, a zomrieť nechce nikto. Každý si duševne prežíva, čo chce – ale niektoré duševné stavy vedú k chorobe, a chorý nechce byť nikto. Ak sa napríklad duševne vzdám, prestanem si klásť ciele do budúcnosti, ktoré ma prehrievajú tým, že im niečo obetujem – oslabí sa mi imunita, objavia nádory a budem mŕtvy. Ak vezmem spoločenstvu víziu, mravne upadne a rozloží sa, nakoniec každý jeho člen príde o všetky vymoženosti, ktoré poskytovala spolupráca.

Integrálnosť vzdelania bezprostredne súvisí so zrodom a osamostatnením individuality a s tvorivosťou. Vstúpili sme do znalostnej spoločnosti, kde ústrednou devízou zaručujúcou budúcnosť je tvorivý potenciál človeka. Patrí k základným poznatkom historiometrie, že tvorivosť vynikajúcich osobností signifikantne koreluje s ich všestrannosťou.⁴⁵ Všestranní ľudia si dlhšie zachovávajú sviežosť, záujem a vývojaschopnosť. Vyzdvihovanie detských géniov a ich špecializácia v útlom veku je celkom pomýlený koncept, pretože tieto deti sa v dospelosti psychicky zrútia. Všestrannosť je plodná budúcnosťou; špecializácia je konečnou stanicou vývoja. Tento zákon platí pre jednotlivca, spoločnosť aj prírodu. Vysoko špecializované živočíšne druhy dosiahnu úspech v určitom prostredí, ale nedokážu sa viac vyvíjať a čoskoro vyhynú. Menej špecializované druhy, ktoré si ponechali univerzálnejšiu stavbu tela, sa stávajú nositeľmi ďalšej evolúcie. O národoch to platí duševne. Niektoré dosiahli mimoriadny úspech vďaka vyhranenosti, ale tým zároveň zostarli a skameneli. Mladšie, tvárnejšie národy ich predbiehajú.

Rozprávame o výchove k samostatnému úsudku, ale ten v našom systéme poznania pomaly prestáva byť možný. Veríme totiž, že pravdu má špecialista. Malé hŕstky expertov rozumejú malému výseku sveta. O každej veci nakoniec platí, že drvivá väčšina ľudstva ju nemôže posúdiť a celok už nemôže posúdiť vôbec nikto. Títo experti sa navyše neustále mýlia, protirečia si a podliehajú korupcii. Treba sa na to dívať inak. Špecialista nemá pravdu, ale vedomosti vytrhnuté z celku. Pravda je niečo celkom iné – je to syntéza, s ktorou sa dá žiť. Pravdu si vydobýja každý človek-laik v úsilí o zodpovednú a zmysluplnú syntézu jednotlivostí. Až týmto úsilím sa v ňom rodí samostatná schopnosť orientovať sa aj intuícia, ktorá mu napovie, kedy sú odporúčania expertov skreslené a netreba sa nimi riadiť. Neodvádzajme naše deti od intuície, ale ju pestujme a upevňujme, lebo človek, ktorý sa riadi len vonkajšími informáciami a nekladie si vlastné ciele zvnútra, je strelkou vo vetre reklamy a propagandy.

V slove *univerzita* dodnes zaznieva ideál univerzálnosti, ktorému verili zakladatelia univerzít vo vrcholnom stredoveku. Naše vzdelanie sa amerikanizuje a vzdáľuje od tohto cieľa. Vychovávame jednocelového fordovského človeka, ktorého úlohou je už len osvojiť si a vykonávať návody, ale už nie rozumieť im alebo ich samostatne objavovať. Stáva sa duchovne nesamostatným, ovplyviteľným, závislým. Nemôže za nič mravne zodpovedať. Spolu s univerzálnosťou strácame ľudskosť. Treba si povedať na rovínu: buď všestranná výchova a demokracia – alebo ani jedno z toho.

⁴⁵ Kaufman J. C., Sternberg R. J.: *The Cambridge Handbook of Creativity*. University Press, Cambridge, 2010, s. 176.